

© Fortepan, 1901

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Máttyás, Szilágyi Ákos

Roland Barthes • Almási Miklós
Korpa Tamás • Bakos Gyöngyi • Vajna Ádám
Bödecs László • Czinki Ferenc
Várady Szabolcs • Marno János
Lövétei Lázár László • Vörös Anna
Uladzimir Nyakljajeu • Mariusz Surosz
Wendy Hollway

**PROBLÉMA-
TUDAT**

2018. 10. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Barna Imre, 1905

E SZÁMUNK SZERZŐI

Almási Miklós (1932) az MTA rendes tagja, filozófus, esztéta, kritikus

Bakos Gyöngyi (1985) költő, író

Barthes, Roland (1915–1980) francia irodalomtudós, filozófus

Bödecs László (1988) költő, kritikus, tördelőszerkesztő

Czinki Ferenc (1982) író, szervező

Hollway, Wendy (1949) angol feminista pszichológus, szociálpszichológus

Korpa Tamás (1987) költő, kritikus, szerkesztő

Lövetei Lázár László (1972) költő, műfordító

Marno János (1949) költő

Nyakljajeu, Uladzimir (1946) belorusz író

Surosz, Mariusz (1963) lengyel újságíró, esszéista, történész

Vajna Ádám (1994) költő, a *Hévíz* és más lapok munkatársa

Várady Szabolcs (1943) költő, műfordító

Vörös Anna (1995) blogíró, a PPKE pszichológia szakos hallgatója

E számunkat a Fortepan Gyűjtemény fotóival illusztráltuk.

Higgyen a jövőben!

Legyen előfizetőnk 2019-ben!

Utaljon **5600 forintot**, s Öné lesz 11 lapszám!

Vagy legyen **7100 forint** utalásával
a **2000** támogató előfizetője!

Bankszámlaszámunk: K&H Bank Zrt.,
10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét
a ketazer.lap@gmail.com címre.

Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
30. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

Roland Barthes: <i>Poujade és az értelmiség</i>	3
Almási Miklós: <i>A problématudat</i>	13
Korpa Tamás: <i>Ítélet</i>	22
Bakos Gyöngyi: <i>Mándy 100</i>	25
Vajna Ádám: fekete-fehér képeken milyen színű emberek	28
Bödecs László: Kedd reggel, egy város két fele között	30
Czinki Ferenc: <i>Három tér</i>	33
Váraday Szabolcs: <i>Sermo</i>	38
Marno János: <i>Versek</i>	42
Lövetei Lázár László: <i>Epigramma-féle</i>	44
Vörös Anna: <i>Asfija</i>	46
Uladzimir Nyakljajeu: <i>Miért?</i>	49
Mariusz Surosz: <i>Az újságíró</i>	53
Wendy Hollway: <i>„Nőt akartam ölni, és kész...”</i>	66

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY, FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ SZUSZA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Barna Imre, 1907

Poujade és az értelmiség

Michel Winock két dimenziót, két (hol szétváló, hol újra egymásba fonódó) irányzatot vagy áramlatot különböztet meg a francia „populizmuson” belül: a tiltakozó (protestataire) populizmust meg az identitás-centrikus (identitaire) populizmust¹. 1954 végén a IV. Köztársaság politikai égboltján üstökös-ként megjelenő, majd három év múltán magával a IV. Köztársasággal együtt eltűnő Pierre Poujade (1920–2003) kétségtelenül az első irányzat legismertebb XX. századi képviselője.

A negyvenes évek végén, ötvenes évek elején sok kiskereskedő, kisiparos és kisvállalkozó érezte úgy, hogy áldozatul esik az ország – már a IV. Köztársaság alatt kezdődő – modernizációjának. Pierre Poujade egyszerre volt szószólója

és prófétája a gyors tempójú iparosítás és urbanizáció veszteseinek. Az általa alapított politikai párt, a négyszázezer tagot számláló UDCA (Union de défense des commerçants et des artisans) 1954-ben jelenik meg az országos politikában: míg Poujade korábban csak a kiskereskedelmet fenyegető bevásároló központok meg az adóprés ellen lépett fel, 1954-től már a francia Algéria is ott van követeléseik között. Bár politikai programja eléggé homályos, az UDCA 1956 januárjában 11,6 százalékot kap a törvényhozói választáson. Az eredmény ötvenkét helyre elegendő a képviselőházban (az UDCA kötelékében politizáló huszonhét éves Jean-Marie Le Pen is ekkor jut először mandátumhoz). Jóllehet Poujade mozgalmára inkább a „tiltakozó” dimenzió a jellemző, azért a kakaskodó nacionalizmusra, antiszemitizmusra, idegengyűlöletre és értelmiségellenességre is rájátszó „identitás-orientált” dimenzió sem idegen tőle.²

Roland Barthes-ot az ötvenes évek közepén teljesen elbűvöli a Poujade-je-

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Roland Barthes, *Oeuvres complètes*, tome 1, *Livres, textes, entretiens, 1942–1965*, éditions établie et présentée par Eric Marty, Paris, Le Seuil, 2002, 675–680. A szöveget jelentéktelen rövidítéssel adjuk közre (a kihagyások helyét jelöltük).

lenség, a politikus könyveiből és nyilatkozataiból áradó nyárspolgári korlátoltság, a tautológiák, közhelyek, lapos megállapítások végeérhetetlen sorozata. Barthes kétszer is foglalkozik Poujade-dal meg a poujadizmussal az 1957-ben a párizsi Le Seuil könyvkiadónál közreadott Mythologies (Mitológiák) lapjain: először a Quelques paroles de M. Poujade (Poujade úr néhány kijelentése), majd a kötetet záró Poujade et les intellectuels (Poujade és az értelmiség) című esszében. Minderre korántsem Pierre Poujade politikai jelentősége vagy a baloldalhoz húzó szerző politikai ellenszenva a magyarázat, sokkal inkább az a tény, hogy Barthes szemében a poujadizmus rendkívül izgalmas téma a magukat természetesnek és magától értetődőnek álcázó társadalmi látszatok világában.

Roland Barthes-ot fordítani nem könnyű feladat. Nemcsak a francia meg a magyar eltérő fogalmi apparátusa miatt, nemcsak a két nyelv eltérő mon-

datszerkesztési eljárásai miatt (vagyis amiatt, hogy míg a francia jobbra bővít, a magyar balra), sokkal inkább azért, mert a francia nyelv átlagos elvontságánál is elvontabb barthes-i szöveget még akkor is nehéz a franciánál nagyságrendekkel konkrétabb magyarra áthangszerelni, ha minden mondat esetében nem a felszíni struktúra, hanem a szövegértelmezéssel megkonstruált közlési szándék a kiindulópont. És akkor a neologizmusokkal, többjelentésű és idegen szavakkal gyakran élő szerző ironikus-szarkasztikus hangjáról még nem is beszéltem. Az alábbiakban csakis az volt a célunk, hogy a barthes-i mondatokat világosan és gördülékenyen, visszafogottan és sallangtalanul visszaadjuk, arra is ügyelve, hogy ahol csak lehet, tiszteletben tartsuk a barthes-i stílusnak azt a sajátosságát, de mondhatnám azt is, hogy különlegességét, amit a francia úgy hív, hogy le sens de la formule.

Á. P.

Hogy Poujade szemében ki az értelmiségi? Elsősorban a „tanár” (az „egyetemi oktató, a derék pedagógus, a megyeszékhelyen élő értelmiségi”³) meg a köztisztviselő („technokraták, mérnökök, adóellenőrök és egyéb jómadarak”). Az a tény, hogy Poujade ilyen szigorúan ítéli meg az értelmiséget, feltehetően közönséges adó-izonyra vezethető vissza: a „tanár” valóságos élőködő; először

is, mert fizetésből él (...); meg azért is, mert a magánórákat nem vallja be az adóhivatalnak. A köztisztviselő meg igazi szadista: ő a közutálatnak örvendő adóhivatalnok képében sanyargatja az adófizetőket. De mivel a poujadizmus már a kezdet kezdetén törekedett főbb archetípusainak kialakítására, az értelmiséget is igen gyorsan áttelepítették az adózás kategóriájából a mítoszokéba.

Mint minden mitikus lény, az értelmiségi is szorosan kapcsolódik egy általános motívumhoz meg egy szubsztanciához: nevezetesen a *levegőhöz*, vagyis (bár az így körvonalazott identitás semmiképpen sem nevezhető tudományosnak) az *ürességhez*. Felsőbbrendűségének tudatában az értelmiségi lebeg a föld felett, nem „tapad” földhözragadtan a valósághoz (a valóság itt magától értetődően a földdel azonos, azzal az ambivalens mítosszal, ami egyszerre faj, falusi élet, vidék, józan közgondolkodás, kiismerhetetlen néptömeg stb.) Egy vendéglős, akinek értelmiségiek is gyakran megfordulnak az éttermében, méltán nevezi őket „helikopternek”, a pejoratív kép még a repülőgép férfias erejétől is megfosztja lebegésüket: az értelmiségi, meglehet, elszakad a valóságtól, de csak egyhelyben köröz a levegőben: még felemelkedése is bátortalan, lévén egyforma távolságra a vallás végtelen égboltjától meg a józan közgondolkodás szilárd talajától. Csak egy valamije nincs, a nemzet szívébe kapaszkodó gyökere. Az értelmiségi se nem idealista, se nem realista, csak holmi zavaros fejű „idióta”. Az értelmiségi esetében az odafent a *felhők* szintje, ez már Arisztophanész idejében is elcsépelet közhely (akkor Szókratész volt az értelmiségi). Ahogy az értelmiségi ott lóg magasan az ürességben, az üresség őt magát is teljesen kitölti, ezért is olyan

„mint a dob, amit a legenyhébb szél is meg tud szólaltatni”. Ezzel pedig eljutottunk az értelmiségellenesség – mindenfajta értelmiségellenesség – megkerülhetetlen alapzatához: a nyelv iránti bizalmatlansághoz, továbbá minden ellentétes véleménynek közönséges zörejévé való degradálásához – mert ez a nyárspolgári polémiák jellegzetes módszere. Ezekben a polémiákban olyan fogyatékoságot leplezünk le az ellenfélben, amit saját magunkban nem vagyunk hajlandóak észrevenni, és mindig az ellenfélre hártjuk önnön hibáink következményeit; homályosnak nevezzük, amit nem akarunk látni, és zagyaságnak, amit nem akarunk hallani.

A „felsőbbrendű” elmék magasröptűségét itt is az elvontsággal azonosítják, ebben, meglehet, az az állapot is közrejátszik, ami egyformán közös a légköri magasságban meg az értelmiségről alkotott elképzelésben: ez pedig a légritkulás. Persze, gépies elvontságról van szó, az értelmiségiek valójában gondolkodógépek (hiányozni nem a „szív” hiányzik belőlük, ahogyan a szentimentalista filozófiák mondanák, hanem a „furfang”, valamiféle intuitív taktika). A gépies gondolkodásnak ez a motívuma látványos attribútumokkal is fel van ruházva, és ezek csak tovább erősítik a belőle sugárzó ron-

tást. Legelőször is, a gúnyos nevetést (az értelmiségiek szkeptikusak a Poujade-jelenséggel szemben), aztán ott az aljas rosszindulat, a gondolkodógépben ugyanis, legalábbis elvontan nézve a dolgot, van valamennyi szadizmus is. A pénzügyminisztérium hivatalnokai egytől egyig „perverz alakok”, nemhiába élvezik úgy az adófizető gyötresét: ők a Rendszer támaszaként hideg fejjel mindent túlbonyolítanak, valamiféle meddő találékonyság jellemző rájuk, az az ártalmas túlszaporodás, ami a jezsuitákkal kapcsolatosan már Michélet-ben⁴ is jeges réműletet keltett. A mérnökök egyébként ugyanazt a szerepet töltik be Poujade-nál, mint amelyet a jezsuiták a valamikori liberálisok szemében: ezek a köztisztviselők, akik a Pénzügyminisztérium közbeiktatásával (a Pénzügyminisztérium tulajdonképpen a Pokol eufemisztikus megnevezése) az összes adóügyi probléma okozói, saját maguk építik fel a Rendszert, amelynek aztán megannyi élettelen testként engedelmessé válnak, *perinde ac cadaver*⁵, ahogyan a jezsuiták mondták.

Merthogy a tudomány, legalábbis Poujade szemében, furcsamód szélsőségre is képes. Mivel minden emberi jelenség, még a gondolatbeli is, csak mennyiségével létezik, elég összehasonlítani egy jelenség „súlyát” az átlagos poujadista szellemi képességével, máris szélsőségesnek lehet minősíteni: az sem lehetetlen,

hogy a tudomány erénye épp a *szélsőségekben* rejlik, és hogy pontosan ott kezdődik a tudomány, ahol Poujade feleslegesnek tartja. Mindenesetre, a poujadista retorika nagyon is nagy becsben tartja ezt a mennyiséggel való meghatározást, annál is inkább, mivel szörnyeket, vagyis mérnököket szül a világra, annak a szintiszta elvont tudománynak a gyermekeit, amelyet kizárólag büntetesként lehet a valóságra alkalmazni.

Nem mintha Poujade-nak a mérnökökről (és értelmiségiokről) alkotott értékítélete annyira kétségbeejtő volna: utóvégre egyáltalán nem lehetetlen a „francia értelmiségit” visszatéríteni a „helyes útra”. Az értelmiséginek ugyanis mindössze az a baja, hogy hipertrófiája van (végeredményben meg is lehetne operálni), más szóval attól szenved, hogy különlegesen nehéz intelligencianyúlványával csaknem súlytalanná degradálja kiskereskedő átlagos intelligencia-mennyiségét. Ez az intelligencianyúlvány, ez a túlsúlyos matéria, amit sajátságos módon maga a szabatosan kifejtett és fogalmakba rendezett tudomány hoz létre, úgy adódik hozzá az emberhez, mint amikor a fűszeres a pontos mérés érdekében még egy almát vagy még egy darab vajot dob a mérleg serpenyőjébe. Az, hogy *a mérnököt teljesen elbutítja a matematika*, annyit jelent, hogy aki túllép a tudományosság bizonyos fokán, az nagyon hamar ott

találja magát a mérgek minőségi világában. Mihelyt kilépünk a mennyiséggel való meghatározás egészséges köreiből, már maga az a tény is kompromittálja a tudományt, hogy egyre kevésbé lehet *munkaként* meghatározni. Az értelmiségiek, mérnökök, professzorok, egyetemi oktatók és tisztviselők egytől egyig semmirekellő naplopók: közönséges esztéták, akik ráadásul nem az otthonos falusi kocsmá, hanem a *bal parti*⁶ *előkelő mulatók* látogatói. Itt megint olyasmibe ütközünk, ami minden tekintélyelvű rezsim kedvelt motívuma: nevezetesen az értelmiségi hivatásnak a tétlenséggel való azonosításába; az értelmiségi már meghatározásánál fogva is dologtalan életet él, rá kellene kényszeríteni, hogy ő is megfogja végre a munka végét, hogy ezt az ő szélsőségesen ártalmas tevékenységét végre – a poujadisták mércéjével is mérhető – konkrét munkavégzéssé alakítsa. Tudjuk, végeredményében kevés az olyan pontosan mérhető – és ennek következményeként jótekonny hatású – munka, mint amilyen egy mély gödör kiásása vagy nagyobb kődarabok halomba rakása: ez a szintiszta munka maga, és nincs is olyan posztpoujadista rezsim, amelyik a dolgokat logikusan végiggondolva ne ezt a fajta munkát szánná a *naplopó értelmiséginek*.

A munka mennyiségi meghatározása természetesen elválaszthatatlan a testi erő, az izomerő, az izmos mell-

kas meg a fejlett karizmok felértékelésétől; és megfordítva, a fej már csak azért is gyanús, mert termékeit nem mennyiségileg, hanem csak minőségileg lehet meghatározni. Itt megintcsak az ész közönséges lejáratásához jutunk vissza (*fejétől búzlik a hal* – mondják gyakran Poujade környezetében), az ész fatális szépséghibája épp bizarr helyzetében rejlik, vagyis abban, hogy a testen legfelül helyezkedik el, a *felhőhöz* közel, de távol a *gyökerektől*. A *felsőbbrendűségnek* még az ambivalenciáját is alaposan kihasználják; egész kozmogónia épül ki, amely állandóan játszik a testi adottság, a morál meg a társadalmiság közti elmosódott analógiákkal: amikor a test harcot indít a fej ellen, az a *kicsiknek*, a vitalitást képviselő névtelen sokaságnak a harca az odafele.

Poujade igen gyorsan kialakította testi erejének legendáját: az is garanciája az *értékének*, hogy van pilótaoktató diplomája, a háború alatt harcolt a RAF kötelékében, és volt rögbi-játékos is: a vezér, csatlakozásukért cserébe, már lényegénél fogva is mérhető erővel vértezi fel csapatait, annál is inkább, mivel itt testi erőnlétről van szó. Nem csoda, hogy Poujade-nak az állóképesség a legnagyobb presztízse (és egyben a belé helyezett kereskedői bizalom alapja) („Poujade-nak elképesztő a fizikumá,

egyszerűen nem lehet kifárasztani”). Első választási kampánya is minde-
nekelőtt a már-már emberfeletti tel-
jesítménynek számító fizikai erőnlét
miatt nevezetes („Poujade maga az
ördög”). A rá jellemző mindenütt-
jelenvalóság is az acélos erő terméke
(„Poujade egyszerre mindenhol je-
len van”), ez az erő még az anyagot is
meghajlítja („Poujade tönkrenyúzza
minden autóját”). De Poujade-ban
van más érték is, nemcsak az állóké-
pesség: valamiféle *férfibáj*, ezt pedig
ráadásként adja az áruként felfogott
erőre, mint olyan haszontalan kis
tárgyat, amivel a régi szokásjogban a
vevő lekötelezi az ingatlan eladóját:
ez a vezért vezérré avató „borrava-
ló” – ami úgy jelenik meg, mint Pou-
jade zsenialitása, mint a minőségnek
fenntartott rész a szintizta számítás
ökonómiájában –, az valójában Pou-
jade *hangja*. Igaz, ezt a hangot szintén
a test egyik privilegizált – egyszerre
közbülső és izmokkal ellátott – „he-
lye” bocsátja ki, nevezetesen a mell-
kas, amely a fej igazi ellentéte a test
mitológiájában. Csakhogy a hangra,
az igazságtevő szó közegére nem vo-
natkozik a mennyiség szigorú törvé-
nye. A hang ugyanis törekenységét,
a luxuscikk dicsfény övezte koc-
kázatát állítja szembe a közönséges
tárgyak elkerülhetetlen sorsával, az
elhasználódással. Ehhez a hanghoz
nem a fáradság hősies megvetése il-
lik, nem is a megtörhetetlen kitartás,
hanem a parfümszóró gyengéd si-

mogatása, a mikrofon bársonyosan
puha segítsége; Poujade hangjához,
valamiféle átvitel eredményekép-
pen, az a pontosan nem mérhető, de
nagyon is nagy becsben álló kvalitás
társul, amely más mitológiákban az
értelmiségi agyának van fenntartva.

A daliás megjelenés, magától érte-
tődik, Poujade alvezérének is sajátja,
bár az előbbi egy kicsit közönsége-
sebb, vagy legalábbis nem annyira
ördögi, ő csak afféle „tagbaszakadt
legény” (...). Hogy mi közös ezek-
ben a sokra becsült értékekben, nem
nehéz kitalálni: a férfiaság, ennek
pedig az intelligenciával rivalizáló
„jellem” a morális megfelelője (az
intelligencia azonban nem szívesen
látott vendég a poujade-i égbolton:
az intelligenciát sajátos értelmiségi
erénnyel, a *gátlástalan ravaszsággal*
helyettesítik; Poujade szemében a
hős egyszerre agresszív és gonoszko-
dóan kaján („X. agyafúrt egy fickó”).
Bár ehhez az alattomos ravaszsághoz
kétségtelenül kell valamennyi sütni-
való, ettől még korántsem nyílnak
meg a poujadista panteon kapui a
gyűlölt ész előtt. Az előtt az ész előtt,
amit a nyárspolgári istenek mindig
szeszélyesen adnak vagy vesznek el,
mégpedig a *szerecnse* forgandósá-
ga szerint: ez az ész, amit leginkább
még az állati szimathoz lehetne ha-
sonlítani, mindent összevéve, majd-
hogynem testi adottság, a testi erő

ritka virága, a mindenkori széljárás észlelésére alkalmas rendkívüli érzékenység („Én valamiféle radarral tapogatom le a valóságot”).

És megfordítva, az értelmiségi-ről kialakított elítélő véleményben a testi fogyatékoság is jócskán szerepet játszik: Pierre Mendès France⁷ például, akin *úgy áll a ruha, mint ténén a gatyá*, olyan sápadt, hogy az *ásványvízes palack* jut róla az ember eszébe (a sértés egyszerre célzás a politikus alkoholelles kampányára és feltételezett emésztési zavaraira). A törekeny és semmire se jó fej hipertrófiájába visszavonuló értelmiségit az egyik legsúlyosabb testi hiba is sújtja, nevezetesen a *fáradság* (ami a dekadencia testi megfelelője): az értelmiségi hiába nem csinál semmit, ettől még veleszületett módon megfáradt ember, szemben a lázasan tevékenykedő poujadistával, aki állandóan jó erőben van. Amihez így eljutottunk, az mindig ott van az emberi test moralizáló felértékelésének mélyén: ez pedig a faj. Az értelmiségiek külön fajt alkotnak, ahogy külön fajt alkotnak a poujadisták is.

Bár az is igaz, hogy a faj poujade-i felfogása egyáltalán nem mentes a paradoxontól. Abból kiindulva, hogy az átlag-francia egy csomó vérkeveredés eredménye (ismerős közhely: Franciaország a „fajok” olvasztótégelye), Poujade gőgös önteltséggel a franciák sokszínű eredetét állítja szembe a minden keresztvező-

dést elutasítók (természetesen a zsidók) szűk szektájával. Mi több, Poujade így kiált fel Mendès France-ra mutatva: „Te vagy rasszista!”; majd így folytatja: „Kettőnk közül csakis ő lehet rasszista, mivel ő tartozik fajhoz, én nem”. A (fajta)keveredés rasszizmusa – ez az, amit itt Poujade teljes meggyőződéssel és főleg minden kockázat nélkül képvisel, hiszen ez az annyira magasztalt „keveredés” – ahogyan maga Poujade mondja – csak a Dupont-ok, Durand-ok⁸ és Poujade-ok, vagyis az azonosnak az azonossal való (vér)keveredése. Persze, Poujade-nak nagyon is kapóra jön a szintézist létrehozó „faj” fogalma, már csak azért is, mert ez teszi lehetővé, hogy hol a szinkretizmust, hol a „fajt” lovagolja meg. Poujade első esetben azzal a valaha, igaz, forradalmi, mára azonban igencsak elöregedett nemzetfogalommal dolgozik, ami nagy hatással volt az összes francia liberalizmusra (hogy mást ne említsek, az Augustin Thierryvel⁹ vitázó Michelet-re éppúgy, mint a Barrès-szel¹⁰ vitázó André Gide-re): „Őseim, a kelták meg az arvernek¹¹ minden gond nélkül keveredtek egymással. Az invázióknak és népvándorlásoknak vagyok kései leszármazottja.” A másodikban viszont minden különösebb nehézség nélkül kanyarodik vissza a legalapvetőbb rasszista „tárgyhoz”, a Vérhez (itt főleg kelta vérről van szó, például a keménykötésű breton Jean-Marie Le

Pen véréről, akit egész faji szakadék választ el az *Új Baloldal esztétáitól*,¹² meg gall vérről, amiről Mendès France esetében, persze, nem lehet beszélni). Ahogy az intelligencia esetében, itt is önkényes érték-megosztásról van szó. A Dupont-ok, Durand-ok és Poujade-ok véret minden probléma nélkül lehet egymással keresztezni, és ennek a „summázatnak” csakis tiszta vér lehet az eredménye, itt ugyanis az ember megmarad az összeadódó homogén mennyiségek megnyugtató világában. Csakhogy van másfajta vér is (példának okáért a *hazátlan technokratáké*), az ilyen vér viszont minőség kifejezője és épp ezért mélyen lenézett jelenség a poujadista univerzumban; az ilyen vér nem keveredhet, nem juthat el a robusztus francia mennyiség üdvözítő világába, nem egyesülhet azzal a „közösséggel”, amelynek számbeli győzelme szembe van állítva a „kiváló” értelmiségiek fáradtságával.

Az erőseknek fáradtakkal, a galloknak hazátlanokkal, az átlagosnak az átlagból kiemelkedővel való faji alapú szembeállítás, egy kicsit leegyszerűsítve a dolgot, azonos a vidéknek Párizssal való szembeállításával. Párizs sűrített kivonata minden francia fogyatékoságnak: a rezsimnek, a szadizmusnak, az értelmi képességek túltengésének, az enervált fáradtságnak: „Párizs valószínű szörny, ott az élet kifordult a sarkából, csak lázas rohanás, fülsike-

títő zaj, lélekölő munka reggeltől estig stb.” Párizs ugyanolyan toxikus, mint az a mérge, az a lényegét illetően minőségi szubsztancia, amelynek kapcsán már mondtuk, hogy szöges ellentéte a józan közgondolkodás mennyiségi világának. Bátran szembeállni a „minőséggel” – ez volt a mindent eldöntő próbatétel Poujade életében, ez volt az ő Rubiconja: *felmenni Párizsba*, és megmenteni a főváros által megrontott mérsékelt vidéki képviselőket, a faj renegátjait, akiket vasvillával várnak odahaza a falujukban; ezt a nagy ugrást sokkal inkább tekinthetjük a faj migrációjának, semmint Poujade politikai terjeszkedésének.

Nagy kérdés, létezik-e egyáltalán elfogadható, sőt, eszményinek nevezhető értelmiségi a poujade-i állandó bizalmatlanság légkörében, más szóval, elképzelhető-e egyáltalán, ha csak posztulátumként is, poujadista értelmiségi? Poujade mindössze annyit mond, hogy kizárólag „a megnevezésre méltó értelmiségiek” léphetnek be az ő Olümposzába, mások nem. Ahová így megint csak eljutottunk, az az azonossággal való hírhedt (és általam többször is tautológiának nevezett) meghatározás ($A=A$), vagyis a nagy semmi. Minden antiintellektualizmus a nyelv halálában, azaz a társas kapcsolatok teljes lerombolásában ér véget.

A legtöbb poujadista motívum, ha nem is ilyen elsatnyult formában, bármilyen meglepően hangzik, valójában a romantika öröksége. Amikor Poujade meg akarja határozni, hogy mi a Nép, hosszan idéz a *Ruy Blas* előszavából¹³: az értelmiségi pedig, akit Poujade maga elé képzel, nagyjából azonos a Michelet által leírt jogtudóssal és jezsuitával: mint karakter egyik is, másik is me-rev, hiú, terméketlen és gúnyosan nevető. Mindez annyit jelent, hogy a mai nyárspolgárság a tegnapi liberális nagyburzsoáziának az ideológiai örököse, azé a nagyburzsoáziáé, amely segédkezet nyújtott társadalmi felemelkedéséhez: már Michelet szentimentalizmusában is ott voltak a reakciós gondolatok csírái. Ezt Barrès is tudta. Ha a tehetséget a tehet-ségtelenségtől elválasztó távolságot figyelmen kívül hagynánk, Michelet *A Nép* című 1846-os könyvének egyes lapjait akár Poujade is írhatta volna.

Ezért van az, hogy – már ami a szorosán vett értelmiség-problémát illeti – a poujadizmus sokkal, de sokkal átfogóbb jelenség Poujade-nál: az antiintellektualista ideológia a legkülönbözőbb politikai köröket megfertőzi, és egyáltalán nem kell poujadistának lennünk ahhoz, hogy gyűlölettel fogadjunk minden gondolatot. Már csak azért sem, mert itt valójában az elkötelezett értelmező kultúra minden megjelenési formája

célkeresztbe kerül, egy kivétellel, ez pedig nem más, mint az „ártalmatlan” kultúra, az a kultúra, amelynek naivsága nem köti gúzsba a zsarnok kezét. Ilyenformán nem kell csodálkozni azon, hogy az írók egyáltalán nincsenek kizárva a poujadisták nagy családjából (egyik-másik jól ismert író még tiszteletpéldányt is küld – ráadásul hízog dedikációval – Poujade-nak). Ugyanis Poujade nem az írók ostorozza, hanem az értelmiségit, vagyis a gondolkodó lelkiismeretességet, jobban mondva, a Tekintetet (Poujade említi is valahol a könyvében, mennyire szenvedett gimnazistaként, amikor úgy érezte, részegeződik az osztálytársak szemé). Minket aztán ne nézegessen senki – ez a poujadista antiintellektualizmus alapelve. Csakhogy jól tudjuk: a befogadó és kirekesztő magatartásformák – legalábbis az etnológus nézőpontjából – kölcsönösen kiegészítik egymást, így aztán Poujade-nak (aki nem egészen az, mint akinek hiszi magát) nagyon is szüksége van az értelmiségire, aki felett vajákos kártekonysága miatt tör pálcát: annál is inkább, mivel a poujadista társadalomban az egykori boszorkány szerepét betöltő értelmiségi rendelkezik az előbbi átok sújtotta, de nélkülözhetetlen többletenergijával¹⁴.

FORDÍTOTTA ÁDÁM PÉTER
ÉS KISS KORNÉLIA

1. Michel Winock, „Populismes français”, in *Vingtième Siècle*, n°56, octobre-décembre 1997, 85. oldaltól.
2. Ma már Pierre Poujade nevét nem nagyon hallani, a 'demagógia' szinonimájaként használt és a francia politikai életben sértésnek számító *poujadisme* kifejezés azonban ma is gyakori a francia köznyelvben.
3. A legtöbb idézet Pierre Poujade, *J'ai choisi le combat* (Saint-Céré, éditions SGEP, 1954) című könyvéből való (Roland Barthes jegyzete).
4. Jules Michelet (1798–1874) a francia romantika korának legnagyobb történésze. Barthes alaposan ismerte a történezt, egyetemi disszertációját is Michelet-ről írta, és később könyvet is szentelt a történész életművének. (A ford.)
5. Mintha hullá volna, hullá módjára (lat.).
6. Azaz Latin-negyedbeli. (A ford.)
7. Pierre Mendès France (1907–1982) a szélsőjobb által „zsidóként” megbélyegzett baloldali politikus, jó fél éven át (1954. június 18-tól 1955. február 5-ig) a IV. Köztársaság miniszterelnöke. (A ford.)
8. Dupont, Durand – gyakori francia családnév. (A ford.)
9. Augustin Thierry (1795–1856) romantikus képzelőerőt és tudományosságot keverő történész, nagy érdeme, hogy elsők között foglalkozott a francia nemzet eredetével. Célzás arra, hogy Michelet erős kritikával fogadta a romantikus történésznek azt az elméletét, amely az egész francia történelmet két „faj” rivalizálásával magyarázza. (A ford.)
10. Maurice Barrès (1862–1923) nagy hatású nacionalista és Dreyfus-ellenes regényíró. Gide esztétikai zsákutcának tartotta a Barrès-féle tézisregényt, de emellett az íróra jellemző negativitást és dogmatikust nacionalizmust is elítélte. (A ford.)
11. Ez a gall nyelvű kelta néptörzs az id. előtti VII. századtól az id. utáni I. századig élt a mai Auvergne területén. (A ford.)
12. Célzás a *Mouvement Uni de la Nouvelle Gauche* (illetve *Fédération des Groupements Unis de la Nouvelle Gauche*) elnevezésű és 1955-től 1957-ig létező baloldali választási koalícióra. (A ford.)
13. Victor Hugo 1838-ban keletkezett verses drámája. (A ford.)
14. Célzás Georges Bataille (1897–1962) *La part maudite* című híres esszé-kötetére (Éditions de Minuit, 1949), illetve az esszében megfogalmazott elméletre, amely a szerző által „átok sújtotta résznek” nevezett emberi többletenergiát állítja világmagyarázatának középpontjába. (A ford.)

A problématudat

A gondolkozás centrumában a problémamegoldó aktusok állnak: innen robban be tudatunkba az új ötlet, ebben az aktussorban érvényesítjük kreativitásunkat, de ez irányítja objektivációs tevékenységünket, a munkát is. Nemcsak a szellem folyamatait szövi át, gyakorlati tevékenységünket is ez a szervezi. A probléma ugyanis a teleologikus irányultság hiányzó láncszemére utal: olyasmit kell kitalálni, ami az alkalmatlan eszközt céljaink számára alkalmassá teheti. Úgy is mondhatnám, hogy a probléma a szándék és az eredmény közé ékelődő akadály áthidalásának gondolati formája. Ennyiben éppúgy probléma, hogy miképp fogom kinyitni lakásom ajtaját, ha elvesztettem a kulcsom és nem várhatok lakatosra, mint mikor egy anyag egymásnak ellentmondó tulajdonságait kell valamiképp új egységbe szerkesztenem. Egykor pl. ilyen volt az LP (vinyil) lemez anyagának „kitalálása”: hajlékony legyen, de ellenáll-

jon a gyémánttű koptató hatásának, tehát keménynek is kellett lennie.

A probléma-felismerés (vagy pontosabban a problématudat) – homályból indul. Vagyis, előbb van a fejünkben a „valami nem stimmel” sejtése, a probléma halvány körvonalazása, és csak aztán fogalmazódik meg az, amit majd meg kell fejteni. Némi túlzással azt mondanám, hogy a problémasejtés, problématudat a tudós alapeszköze. Ez azt jelenti, hogy az emberek többsége nem veszi észre, hogy szemük előtt fut egy problematikus jelenség, közhelynek veszi, és megy tovább, esze ágában sincs benne kérdést, pláne megoldandó problémát látni. Szentgyörgyi Albert mondja, hogy számára miképp robbant be a sebgyógyulás, mint probléma. Mindenki ismeri a sebek hegesedésének jelenségét, megvágom a kezem, folyik a vér, egy idő után alvad, majd elkezdődik a hegképződés. Na és? Mi van itt csodálkozni való? Tudósok és köznap

emberek közhelynek vették e jelenséget, nem foglalkoztak vele. Szentgyörgyi Albertnek kellett jönnie, hogy észrevegye, itt egy komoly probléma van. Az tényleg közhely, hogy megindul a hegképződés, vagyis sejtek burjánzása a sebfelületen. De miért áll le ez a folyamat, mikor a seb begyógyult? Az indulás „okát” ismerjük, a befejeződés oka azonban nyitott kérdés maradt Szentgyörgyi számára.

Általánosságban azt mondanám, hogy a problématudat, a „még nem tudott tudása” – azaz ki tudjuk jelölni azt a kört, melyben a gondolatnak fel kell találnia a megoldás mozzanatait. Ez a kör – a „tudott nem tudott” az ismert dolgok határán túl rajzolódik. Mivel itt határzónáról van szó, legtöbbször a probléma induló feltételeinek kijelölése okoz gondot: egy valódi probléma szerkezete abban különbözik egy házi feladattól, vagy egy kísérleti feladványtól, hogy nem tudhatjuk pontosan, rendelkezésünkre állnak-e azok a gondolati eszközök, melyekkel a kérdés megoldható. De azt sem, hogy egyáltalán „értelmes-e” a probléma, létezik-e egyáltalán megoldása, s ha van, egy vagy több? Banális esetekben – pl. egy ördöglatat kinyitásánál, tudjuk, hogy van megoldás, azt is, hogy mivel kell végrehajtani a mutatványt, de ha egy fémszálon függő ingát kell szerkeszteniünk, azzal a kikötéssel, hogy a hőingadozások miatt ne le-

gyen hosszabb vagy rövidebb a fémszál, már nem lehetünk biztosak abban, hogy van megoldás. (Minden fém tágul a hő hatására.) Ilyen esetekben azt sem tudhatjuk, hol keressük az eszközeinket.

A problémamegoldás a probléma-érzékenységgel kezdődik. A gyakorlati életben kirajzolódó kérdéseket az élet egyértelműen szegezi nekünk: egy kirándulás közepén leáll a kocsis, és rákényszerülünk, hogy megtaláljuk a hibát, és valami szükségmegoldással segítsünk magunkon.

A „miért” jellegű kérdésekkel és lehetséges válaszokkal szemben a problémamegoldás kreatív aktus. Nem kész tárgyakkal, szabályokkal, ezek keresztkötéseivel kell dolgoznunk, hanem a dolgok olyan kapcsolataival, melyekből a gondolat új, eddig ismeretlen tulajdonságot állít elő. (Pl. abszolút zérus fok közelében a cseppfolyóssá vált gázok felfelé folynak: már maga a jelenség is meghökkentő, e viselkedés fizikájának leírásához valódi kreativitásra van szükség.) És akkor még itt vannak az olyan elméleti tételek, melyek egyelőre minden gyakorlati célszerűséget nélkülöző új tulajdonságokra mutatnak. (Ilyen volt felfedezése idején a Bolyai-féle geometria, vagy nemrég a „gömböc” névre keresztelt test matematikai-fizikai létrehozása: ez utóbbiról ma még senki se tudja,

mi lesz a gyakorlati használhatósága. Egy teknőcfaj túlélését viszont ez a sajátos térgeometrikus alakzat – ormótlanul domború háta – biztosítja, ha véletlenül felborul, könnyen vissza tudjon fordulni. Enélkül a hát-has forma nélkül erre képtelen lenne. Ha borulva maradna, éhen halna... De épp ez a gömböc alakzat tulajdonsága: csak egyetlen ponton áll stabilan, és addig billeg, míg ezt a pontot minden állásból meg nem találja.) A gömböc ma még kuriózum és matematikai siker, hasznát nem veszi senki. De vajon a bináris számrendszer feltalálásakor tudta a tudós, hogy a későbbi, digitális korszak alapkövét dolgozta ki?

E példákban már látszik a kreatív problémakezelés tulajdonsága: lapangó vagy nyílt ellentmondásként jelentkezik benne az, ahogy a követelmény és az eredmény felé vezető lehetőség üti egymást. A kettőt egy magasabb egységbe kell hozni a problémamegoldónak, ha egyáltalán lehetséges. A röntgen felfedezése megkönnyítette a csontsérülések diagnosztizálását, de mit sem tudott kezdeni a lágyszövetek vizsgálatával. A lágyszövetek – szemben a csontokkal –, átengedik a sugarakat, így tudunk képet kapni a vázszövetekről, de csak alig látjuk a lágyszövetek viselkedését. A lágyszövetek láthatósága egyelőre lehetetlennek tűnt. De jött a megoldás, a lágyszöveteket fel lehet tölteni olyan anyaggal, melyek a cson-

tokhoz hasonlóan nem engedik át a sugarakat, és kirajzolódnak a képek.

A probléma nem „adódik”, az ember (tudós), teremti. Ami a gondolkodás „hibájaként” is felfogható. Megint Szentgyörgyit idézem: „Ahhoz, hogy az ember valami egészen újat meglásson, ahhoz egészen másképp kell gondolkozni.” A probléma ugyanis nem egyszerű tény. Ilyen volt pl. az az első furcsa tapasztalat, hogy háború idején csökkent a depressziós megbetegedések száma. Elméletileg ennek pont az ellenkezőjét vártuk, azaz a pusztítás-pusztulás képeitől e hajlam növekedésének kellett volna következnie. Innen is látszik, a tény mögött valaminő elméleti elvárásra való vonatkozás áll. Akkor lesz belőle probléma, ha a kutató megéri az elvárás és a jelenség ütközését, és kilép az adott elvárás (módszer) kereteiből. Ezután kezd kutatni statisztikai számokat, esetleírásokat. A pusztán tény sem magától jelentkezik. A problémát mi „csináljuk”. A hegképződés leállításához visszatérve, Szentgyörgyi akkor rákkutatással foglalkozott, a sejtburjánzásban volt elmerülve, és ezt a tökéletesen idegen tudományos jelenséghalmazt vetítette rá a hegképződésre. Így született a „miért” kérdés egy olyan jelenségre, amit mindenki ismert, de senkit sem érdekelt. A problématudáshoz ki

kell lépni az adott tételrendszerből és nyitottnak kell lenni valami total más irányú apória-rendszerre, és onnan „visszanézni” a gyanússá vált jelenségre.

A tudományelmélet számára is döntő kérdés a problémátételezés mibenléte. Karl Popper szerint a tények csak bizonyos elméleti előfeltevés (hipotézis, prekonceptió) alapján ötlenek eszünkbe, tehát az adatok gyűjtögetése önmagában nem vezet problémához. Csakhogy nála a hipotézis az adott tudomány mátrix-rendszerének folytatása. Nem veszi figyelembe, hogy az adott fogalmi rendszer hamar kimerül, nem teszi lehetővé újabb tények felfedezését. Vele szemben Paul Feyerabend a több irányból indító hipotézisek módszerének képviselője: a tudomány halálának tartja, ha a problémafázisban egy-egy gondolatrendszer kizárólagos keretként működik. Ő a problémageneráló gondolkodást ad absurdum viszi: a gondolkodás szerinte a véletlen vezette, szabad játékhoz hasonlítható, legjobb formáját az elvek és módszerek kötelmeitől elszakadva, spontán módon fejti ki.

Számomra e vitából a problémaképző látásmód több dimenziós minősége a fontos: csak az a beállítottság képes problémákat találni, ami „belülről” és „kívülről” egyszerre képes látni anyagát. Illetve még közelebbről: tudomásul kell venni, hogy a „furcsa” jelenség mögött nem csu-

pán egy „ok” dolgozik. Főképp a társadalomtudományok esetében kell az egymásra vonatkozó motívumok egymást erősítő/gyengítő hatásával számolni. Gondolj az öngyilkossági statisztikákra, miért van országunk e tragikus jelenségről készült felmérések élvonalában. A magyarázatot hiába keressük az életszínvonal romlásában, a politikai atmoszférában, a munka vagy családpszichológiai okokban. Olyan jelenség ez, amely látszólag cáfolja az összes rá vonatkozó hipotézist. Feltehetően azért, mert az egyes közvetítők ellenkezőjére fordítják az eredeti motivációs hatást. A megoldás lehetséges kulcsa – szerintem – e paradox közvetítések felderítése. Hipotetikus példával: a mobilitás eredetileg pozitív tartalmú meghatározó tényező az egyén életében. De aki új társadalmi közegbe emelkedik, arra olyan teljesítménykényszer, alkalmazkodási előírások tömege fog nehezedni, melyeknek kevésbé tud megfelelni, mert kikerült eredeti közössége otthonos világából. E situációt a magánélet konfliktusainak felerősödése keresztezi: az egyéni sorsvezetésnek ez ma fontosabb szférája, mint amilyen szerepet játszott harminc évvel korábban. Az életválság esetén e különböző tényezők egymást erősítve érvényesítik hatásukat, felnagyítva a kiúttalanság (vélt vagy valós) tényeit, gyengítve az egyéni ellenálló képességet. A felsorolt okok majd

mindegyike pozitív előjelű hatást is gyakorolhat, egymást közvetítő-keresztező szerepükben azonban megcserélik előjeleiket. Ezt a fordító hatást csak a több tudományban gondolkodó kutató veszi észre, egy-egy gondolatrendszerben maradványok nem sok eredményt lehet felmutatni.

A heurisztikus gondolkodás képes kilépni egy-egy kutatási irány (vagy kutató-közösség) csőlátásából, és valami teljesen képtelen megoldásra lelni, azt továbbgondolni, és abból új összefüggéseket találni. A heurisztikus gondolkodás radikális kategória-váltás, még inkább kutatási irány lecserélése, új perspektívában való keresgélés. Anarchista módon azt mondhatnám, hogy a homályos fogalmak körében való tapogatózás. Max Planckot idézem: *„ha az új tudományos eszmét csak akkor fogadnák el, ha (...) azt kívánnák, hogy eleve világosan megfogható érteleme legyen, akkor súlyosan megkárosítanánk a tudomány haladását. Gyakran éppen a nem teljesen világosan értelmezett gondolatok voltak azok, melyekből a tudomány a legerősebb ösztönzést nyerte.”* Hihetetlen pontosan fogalmaz: a félkész, a homályos, a még nem verifikálható gondolat heurisztikus robbanást képes előidézni, szemben a pedánsan kidolgozott bizonyításokkal. Mert e módszerhez tartozik az innovatív, de problematikus tételek vállalása is: a

sikeresebb elméletben egy sor rész megoldás marad problematikus. Ezeket a részleteket az új elmélet nem rejti el, hanem szinte provokatív gesztussal kínálja félkész ötletét a továbbgondolás számára. Az új elmélet eleve több kérdést enged látni, mint amennyit alkotója meg tud oldani. Feyerabend említi, hogy a newtoni optika a korabeli tükrök technikai fejletlensége miatt nem is tudott volna mai értelemben vett egzakt bizonyítékot kidolgozni.

El kell fogadnunk, hogy egy elméleti keretrendszer egy idő után „elkopik”, bezárul az új jelenségek értelmezése számára. A heurisztikus nekifutásban újra megnyílik az elmélet kérdéseket sugalló lehetősége. Közhely, hogy egy invenciógazdag, de problematikus – sőt téves! – gondolat többet ér a tudomány számára, mint egy ellentmondásmentes, ám lapos tétel... A generatív nyelvelmélet alapgondolata – hogy végtelen számú értelmes mondat képezhető véges számú elemekből – nem bizonyult tarthatónak. A nyelv „poétikus” funkcióját leíró tétel mégis Chomsky elméletéből vált először érthetővé.

Még egy kicsit a heurisztikus megértésről.

Hogyan értünk meg egy viccet? Úgy, hogy kitör belőlünk a nevetés. Azaz: zsigerileg előbb reagálunk a benne rejlő csattanóra, mint ahogy a viccet „mozgató” ellentmondást

gondolatilag rekonstruáltuk volna. A nevetés „magától” tör ki belőlünk, mintha működne bennünk egy szomatikus racionalitás, a „test” előbb tudja felfogni az észszerűség látszatának lelepleződését – a vicc lényegét –, mint a gondolati értelmezés. Ez az előbb szinte kézenfekvő, mikor egy bonyolultabb viccet meg kell magyaráznunk, a benne rejlő fogalmi-nyelvi „ravaszság” körülírása munka, és el is rontja a vicc hatását... Ezzel le is zárhatjuk a vitát, ami arról szól, hogy csak azt értjük meg, amit megmagyaráznak. A test, az egész ember vesz részt a megértésben – hogy előlegezzem a végkövetkeztetésem.

Távolról bár, de ehhez a jelenséghez hasonlít az evidenciaélmény: egy puzzle-játék kusza vonalaiban – némi kínlódás után aztán egyik pillanatról a másikra felismerünk egy női arcot. A hasonlóság onnan ered, hogy a vicc-megértésben is, és itt is hirtelen áttetsző lesz a felszíni struktúra és észrevesszük a mélyebb szerkezetet. Az evidenciaélményben a látszólagos értelmetlenség mögött hirtelen világítani kezd a rejtett rendező elv.

Sokszor fordult elő velem, hogy valamit szerelni kellett, próbálgattam, fogalmam se volt, hogy a dolog miképp működik, egyszer csak, „hoppá”, sikerült. Mikor kérdezik, nem tudom megmagyarázni, mi volt

a kulcs a megoldáshoz. A kéz tudta. Tehát ismerhetünk-tudhatunk valamit anélkül, hogy értenénk. Matematikai képleteket egy mintapéldával együtt bemagolok, ám nem tudom alkalmazni egy rafináltabb feladaton, mert nem értem a lényegét. Viszont, ha értem a képletet, alkalmazásában még az sem okoz nehézséget, ha a levezetésére már nem emlékszem. A megértés magasabb rendű ismeret.

Ez a heurisztikus pillanat nemcsak ilyen logikai-célracionális műveletekben fordul elő. Többéves együttélés után történik „valami” a házastársak között, amire egyikük – joggal – így kiált fel: „azt hittem ismerlek, de csak most értettem meg, ki is vagy valójában”. Azért joggal, mert a sokféle jellemvonás, szokás nem rendeződött rendszerré, míg az a „valami”, ami kettőjük között történt, „kulcsjelenségként” új szerkezetbe, értelmesebb jellemképbe rendezte e tulajdonságokat.

A megértés ilyen kulcsjelenségek alapján újrendezi a már ismert jelenségeket, más totalitás képpé rendezik az ismerni vélt jellemet, figurát, embert. Ebből az is következik, hogy ilyen kulcsjelenségek híján csupán „ismerjük”, de nem értjük a jelenséghalmazt. A megértés aktusában e „kulcsok” viszont kiemelkednek, és az összes többi tulajdonságot „értelmezik”. A kulcsjelenség a totalitás felfogásának lehetőségét

adja a kezünkbe. A megértésben tehát átrendeződik tudásanyagunk, egyetlen pontból meghatározott, élő egységgé válik a korábban csak ismert jelenség-halmaz. Mienké válik, miközben önmagát magyarázó képződmény is egyben.

Sokféle megértés-típus létezik, én pl. most szándékosan nem szólok a nyelvi megértésről, bár az emberi „értésben” központi szerepet játszik. A köznapi megértésben azonban látszik, hogy a megértés jóval több dimenziót fog át, mint a pusztán nyelvi-logikai megvilágosodás. Fentebb említettem, hogy az érzelmi megértéssel – az empátiával, vagy szinplán a gyakorlatban is átélhetjük a megértés-élményt, mikor a „kéz” érti meg a megoldást. De a szemléletben rájöhetünk összefüggésekre (gondoljunk az „értelmes szem” jelenségeire); sőt van testi megértés is (melyik szerelmes ne ismerné ezt az élményt?). Ezek olyan megértés-dimenziók, melyeket többnyire „nyelv

előtti” vagy nyelven túli formákban használunk. Így pl. a művészetben a katarzis, merthogy az is megértésforma, de nagyfokú egyszerűsítés lenne csupán nyelvi alakra hozni a működését, sőt ezzel meg is szüntetnénk a benne továbbrezgő, bensőt alakító hatását. Amire ki akartam lyukadni: a megértésben az egész ember gondolkodik, s ez az aktus nemcsak az elvont ráció művelete: az emberi lét alapjelensége.

A különféle megértéstípusok közös tulajdonsága, hogy bennük mindig többet fogunk fel, mint ami a tapasztalható tényekben adva van. Az „értelem”, amit megértünk, „nincs jelen” a tényekben, a situációk elemein túl van, és ezt a „túlit” – részint mi teremtjük, mindenképp van benne valami lebegő, „valótlan” sajátosság. A jelenségértelem csak rögzítése után kap kézzelfogható alakot. A megértés pillanatában vi-gyáznunk kell, el ne párologjon, még mielőtt rögzíteni tudnánk.

Hagyni kell a fejet (testet), hogy dolgozzon.

© Fortepan, 1902

Egy ember álma

November 23-án Mándy Iván 99 éves és 11 hónapos lett. Megünnepeztük. Megkértük fiatal szerzőinket, írjanak a Fortepan Gyűjteményén található Mándy-fotók kapcsán verset vagy prózát, s olvassák fel estünkön. Az itt következő alkotások születtek.

© Fortepan, Hunyady József, 1969

Korpa Tamás

ÍTÉLET

„Magára kapta a frottirköpenyt, kisurrant a hálóból. (...) A bútorok nem törődtek vele. Észrevették, de egyszerűen nem törődtek vele.”
(Mándy Iván)

a körtefa levelei fennakadás nélkül túljártak
a hazugságvizsgáló eszén.
reménykedésünk a légyszárúak háritó hajlamában
kudarcba fulladt,
idejekorán –
pedig komposztáló kamrákkal fenyegettük őket.
a szobanövények bírósága elé vezettek. kell a külső
nézőpont,
halottam fű alatt. aki túl mohón hisz, hajladoztak,
ítéletidőben hisz.
a legrosszabbra készültem: megcsapolják testemből
az ásványi sókat.
a csillárról is csüngtek gyűszűnyi szájkosarakban
a denevérek,
félvak tanúk.
illetlen igyekvés volt előre elképzelnem, hogy mi lesz.
a bíró egyre pontosabb gyümölcsöket növesztett a
tárgyalás alatt.
valamelyik magházában lapulhatott az ítélet.
válassz egyet, biztatott, nyisd fel!

mint egy háziasított angyal, aki megpróbál újra és
újra felfeküdni a szélre,
s csodálkozását szétszórja mindenem, hogy nem
és nem megy,
igen-igen, feleltem.

* * *

szemüveg, ablaküvegből.

* * *

a régi étellift aknáján kapaszkodott fel a bepergő
fényben.
megtapadt, átmászott. belecsimpaszkodik, összeszorítja,
eltekeri, fojtogatja, megtöri az alumíniumfedeleget, akár egy ostyát,
kilöki magát, éket nyit a szobán s araszol befelé.
nehéz pillanatokban bútorok bújtatják.
de ha rajtakapjuk, kihúzzuk a falból, mint egy szöveget.
rabosítjuk, ahelyett, hogy kedvtelve metszenénk.
végtére is egy nagy összeszáradt ránc lesz a közönséges lonc.

* * *

hívős dióbél. étcsokoládé, vas ízű meggyek
ragyognak a pulton. négyéves bácsikája
vacsorázni hívja. s ő, a kleptomániás,
gyanúba keveredik. ahogy lép a fahídon,
mint egy aluljáróban, napokon át
hallom lépni – az érkezést megelőző
renitens szagban. kocka hasú puttók, koedukált
ingatlanok közt lép, lépeget a koraérett gyermek.
küllemét remélve. stílusosan, mert némán.
akár egy kerti bútorban telelő hangyafarm:
egyszer ellepi a garázst, s onnantól a hálószobára is
igényt tart.

* * *

most feltöröd
barátod lakását. megmászod ágyát, felöltöd felöltőjét,
összejárákald ujjaiddal a sakk-táblán pattanásig feszült

viszonyt. rezgésbe jön a nappali s ütemtelenül
csillapodnak le a tárgyak. felkavart tükörben a sértett csillár
fénye. kicserélsz nagyvonalúan
egy ólomkatonát. a baljós királyt. koronád csillog,
mint egy dulakodás.

© Fortepan, Hunyady József, 1969 (Korpa Tamás és Bakos Gyöngyi képválasztása)

Mándy 100

HOL LÁTTA? MILYEN FILMBEN?

Az utcán áll a férfi, kalapban, szövetkabát, sál. A kirakatot nézi, körülbelül egy méterrel mögötte egy nő, ugyanarra néz. A járdáról a hó félrekotorva, ezek szerint tél van. Január, november, december, mikor eshet még hó. Néha március. Tinódi mozi, filmszínház, Nagymező utca, a helyén Capa Központ van most. Az utca csendes.

Művészmoziba menni hétköznap délben. Maradt körülbelül hat darab. Puskin, Tabán, Toldi, Bem meg talán a Művész. Tinódi mozi, sose hallottam róla. A félrekotort hó meg az utca csendje, ahogy a kalapban áll. A nő vele van?

Magasnak tűnik, nem tudom, magas volt-e, sose láttam. Nem láttam őt se, a Tinódi mozit se, a Tinódi mozit, mondjuk, akár láthattam volna, hét-éves voltam, amikor bezárt. Lehet, hogy elmentünk előtte véletlenül. Hiába is mentünk volna el, nem emlékszem. Nem figyeltem. Nem tudtam, hogy figyelnem kéne. Mándyt is láthattam volna így, véletlenül, anélkül, hogy tudok róla. December 23-án született, mint a nagyapám. Ő két évvel korábban, mármint a Mándy. Amúgy is van benne valami nagypapás, ahogy kalap, kabát, a Nagymezőben sétál. Meg a mozi. Nem is sétál, a képen csak áll, és nézi, mit adnak a moziban. Kirakatban moziműsor, nem volt még internet, port pont hu, pesti est, ma mit játszanak. Ahol felnöttem, ott is volt egy mozi. Régen, kilencvenes évek, húszeszes kisvárosokban voltak mozik. A kilencvenes évek, nem tudom, hogy régen volt-e.

Egy mozi felett lakom. Bezárt. Egy olyan mozi felett, ami már nem mozi. Vörösmarty volt, most egy kávézó, néha adnak filmet, de nem nevezik mozinak. Van kukorica, székek, vászon, filmvetítés, műsor, de nem mozi. Kultkávézó. Voltam itt randin régen, amikor még tényleg mozi volt, nem a kilencvenes években, hanem később. Sétáltunk át a Palotanegyeden, akkor

még nem laktam ott. Régen randin moziba mentek az emberek. Megint azt írom, hogy régen, ezek szerint a kétezres évek is régen, a pár éve is régen. Ma nem tudom, mennek-e moziba az emberek. Miért ne mennének? Melyik moziba? Művészmoziban, nem a Művész moziban, hanem egy művészmoziban pénteken délután kettőkor hat ember néz egy filmet. Sötét van, azt se lehet tudni, hogy délelőtt van-e vagy délután. Semmit se lehet tudni.

A Nagymező utca csöndes, hideg van. Gondolom, hogy hideg lehet, latyak, félrekotorva a hó. Pénztárnyitás 13:30.

A pénztár ablaka nem üres. Már nem nénik vannak ott, hanem valami fiatal fiú vagy lány. Kérdezi, hova szeretnék ülni. Odafordítja a monitort, mutatja az üres helyeket. Mindig azt mondom, hogy közép közép. Régen voltak erkélyek. Hatan ülünk a teremben, süppedős szék, plüss borítás, izgalom, mindjárt kezdődik. Mindig késik valaki, botorkál a sötétben, aztán valahová leül. Mivel csak hatan vagyunk, mindegy, hová. Ritkán jövök el film közben. Ritkán olyan rossz. Vagy csak nem akarok felállni. Színházból, szünetben gyakran eljövök. Kellemetlen, ha a ruhatárból ki kell kérni a kabátot, és megkérdezik, végleg távozok? Igen. Moziban már nincs ruhatár, valamikor volt, ezt a Régi idők mozijából tudom. Sose gondolkodtam ezen, hogy most miért nincs. Ha lenne szünet, biztos gyakrabban eljönnék.

Hol látta? Melyik filmben? Hogy áll a férfi, kalapban, kabát, és a hó félrekotorva. Az utca csöndes, nyugodt. A nő vele van? Nem tudjuk, nem derül ki. Bodográf mozi, Bé terem. Két terem van A és B. 1969 decemberében bezárják, 1971-ben kinyit újra, de csak egy teremmel, valószínű, azt nem nevezték el. Ha csak egy terem van, nem kell elnevezni. Végleg 1999-ben zárt be, erre sem emlékszem. Akkor már vannak multiplexek. A Corvint még nem zárták be.

Régen gyakran elszakadt a film, akkor az előadás abbamaradt. Ilyenkor újra meg kellett nézni? Visszafizették a jegy árát? És ha nem vetítették többet? Félig megnézett filmek. Én egyszer technikai okok miatt nem tudtam megnézni egy filmet. 35 milliméteres szalagról vetítenék, igazi kuriózum. Bejön a mozigépész. Van még olyan? Bejön egy férfi, aki elmondja, a xenon égő kiegészítő, így a mozi elmarad. Visszafizették a jegy árát, máskor néztem meg. Általában winchesterről vetítik a filmeket, nincs szalag, nincs égő, nincs mozigépész, csak elindul a számítógép meg a projektor, és ennyi.

Miért járnak még az emberek moziba? Nem látok első randizókat, második randizókat se. A hatvanas években egy átlag magyar évente tizennégy-

szer ment moziba. Pótszékek, erkélyek, ruhatár, elszakadt filmszalagok, örök-
re félbehagyott filmek, A és B termék. Mi lehetett a film címe? És milyen
film volt? Mi lett a nővel, aki örökké csak állt, mi lett a férfival a kabátban,
a félrekotort hóval?

Hetedik sor egyes, most nem közép közép. Elöttem volt az oszlop. Egy-
szerre csak eléje léptem, és akkor már nem lehetett továbbmenni. Pedig már
úgy álltam, kabátommal a kezemben, mint aki nem akar leülni erre a székre
az oszlop mögé. Megnéztem a jegyem, hetedik sor egyes. Székek csapódása,
székek nyikorgása. Jegyszedő futott el a széksorok mellett. Mit állsz itt. Le-
ültem a kabátommal az ölemben. Oldalt kigyulladtak a zöld exit lámpák.

A Nagymező csendes, hideg van, látszik a lehelet. A mozi előtt áll, kalap-
ban zsebre tett kézzel. Merev arccal néz, a nő felé fordul, aztán becsapódik
mögötte a mozi ajtaja.

© Fortepan, Hunyady József, 1969 (Vajna Ádám képvásztása)

Vajna Ádám

FEKETE-FEHÉR KÉPEKEN MILYEN SZÍNŰ EMBEREK

egy kék és egy piros
ember zöld dolgokat
néz, tegyük fel, sárga
utcán barna ég alatt.

kék felett erkély, kék felett
ilyen-olyan színű ember mehetett
be, még mielőtt. most bent
néz, pesti emberhez

méltón néz bent, rendes
nézés, gyere babám,
erkélyről be, de jót nézünk,
ülj az ölbe, hopp.

kedd reggel ilyen dolgok
a pesti utcán (piros a vér stb.),
kedd reggel ilyen dolgok
minden utcán, new york, párizs,

almati, győr, nyíregyháza,
kedd reggel futnak át
a színpompás utcákon
a színpompás kutyák,

csak nem látszanak,
kedd reggel nem látszanak
a színek, kedd reggel Mándy
mindennapos sétáját különös esemény zavarta meg.
A Tinódi mozi utcára kifüggesztett műsorán nem hét-
köznapi dologra lett figyelmes. A moziműsör védőüvege
mögé szorulva, annak rendre nekirepülve, ott szálldosott
egy szúnyog. Dubics, kinek felesége lelkére kötötte, hogy
hazafelé menet nézze meg, hánykor adják vasárnap az új
Latinovits filmet – *A Szindbádot? Nem, dehogysis, az Isten
hozta, őrnagy úr!-at. Még csak '69-et írunk!* –, épp ekkor lé-
pett az üveghez.
– Nézze, egy szúnyog! – hívta fel figyelmét a furcsaságra
Mándy. – Egy szúnyog novemberben.
– Hát, ez egészen különös – hüledezett Dubics.
– Mit gondol, jó novella lenne belőle? – kérdezte Mándy.
– Egy szúnyogból? – csodálkozott Dubics, de mire oldalra
pillantott, a másik
már sehol sem volt,
csak a kedd reggeli szürke
utca, üres balkon, nincs-kutyák,
és fekete-fehér képeken
milyen színű emberek

Bödecs László

KEDD REGGEL, EGY VÁROS KÉT FELE KÖZÖTT

Mándy Iván születésének századik évfordulójára

A negyvenhetes villamoson szoktam utazni,
át a Szabadság-hídon, a Gellért Szálló felé.
Lassabbnak gondolhatnánk az új metrónál,
így közlekedni a Móricz irányába, de nem
unható meg könnyen a város e szakaszára a kilátás,

az idő pedig nem jól mérhető a hétköznapiok kezdetén,
beértem vagy nem értem be az irodába öt perccel előbb –
értelmetlen mondat, amihez egyre kevesebb közöm van,
minél inkább próbálom a jelentését megfejteni.

Megéri azért a zöldre festett vasszerkezetért,
ezért a kevés békebeli romantikáért, amit, ha nézzük
a Gellért-hegy látványa is tetézhét. Vagy a ködért,
ami novemberben is váratlanul hat egy reggelen,
összemossa a város két oldalát; ha messze néznél a Dunán,
kicsit, mintha a semmiben haladna a villamos.

A másik oldalon a távolban ott a Boráros.
Megbokrosodik, visszariad a gondolat a szabadságtól,
tét nélkül töltött napok emlékei, vágyai –

A Soroksárin le és át a Halleren,
de ott már a huszonnégyes jár,
csak azon a környéken inkább gyalogolni szeretek,
végigsétálni a Fiumei úton,
be a Népszínház utcán, a Teleki téren megpihelve,
megtalálni a Fuvaros utcákat is,
majd Dankó, Kálvária, Diószeghy, Korányi,
és az Üllőin már szinte haza is értem.

Ekkora már sötét van, ekkor sincs csönd, szirénázás, ilyesmi.
A város mindkét oldalán vannak utcák, az utcákban emberek,
az utcáknak nevei, melyek emberek nevei is lehetnek, az emberek,
pedig a névnél is jobban viselhetik magukon utcáikat, és ezt aényt,
hogy nem változik semmi, hiába laknak itt írók, sportolók, tudósok,
miniszterek is.

© Fortepan, Hunyady József, 1969

Egy másik reggel erősödő, késő őszi napfényben,
mintha a híd korlátján állt volna,
láttam a menyasszonyi ruhás,
kontyba rakott frizurájú, fiatal nőt,
szépen kihúzta magát és a távolba nézett,
régí ködök felé? Nem a vízbe,
nem lepődtem meg rajta igazán,
odatapasztottam mégis az orrom az ablaküveghez,
mikor megálltunk.

Az is várható volt, hogy végül nem történik semmi,
pozíciót vált, valójában a vastraverz tetején áll,
talán egy magazinba fotózzák,
és a villamos indul tovább.

© Fortepan, Hunyady József, 1969

Czinki Ferenc

Három tér

Hát igen, nekem ez a hazám.

(M. I.)

Megtanulni eltűnni

Megáll a Liszt Ferenc tér sarkán, a Paulay Ede utca torkolatában, és még egy kísérletet tesz. Napok óta végzi az eltűnési gyakorlatokat, már nagyon közel jár a megoldáshoz, de valami még mindig hiányzik. Nem láthatatlaná akar válni, az csak szemfényvesztés lenne, ócska telepi trükk, külvárosi mágia. És nem is egyé olvadni a téglafalakkal, a Liszt Ferenc téri bokrokkal, a hullámzó kockakövekkel. Tényleg eltűnni volna jó, megszűnni, összesűrűsödni egyetlen novemberi pillanatba. Ponttá lenni. Vagy egy ballonkabátos, borostás, kalapos feketelyukká. Napok óta végzi az eltűnési gyakorlatokat, szerdán a Turiszt büfében sikerült megszüntetnie a bal karját, nem látta, hogy mi emelgeti a szájához a kávécsészét, csütörtökön már a lábfejeivel is jutott valamire, mintha a levegőben járt volna a Szófián, és amikor pénteken egyszer véletlenül meglátta magát egy kirakatban a Síp utca és a Dob utca sarkán, egy pillanatra mintha tényleg nem lett volna meg a saját arca a tükröződésben, de az is lehet, hogy akkor tényleg csak nagyon sietett. Egyáltalán nem olyan egyszerű művelet megsemmisülni, gondolja, amint belép a bokrok, fák közé, a tér sarkánál. Felnéz az ablakokra, körbezárják a teret, a legfelső ablaksor fölött már a budapesti ég. Megint el fog késni. Mennyi vonatot lehet lekésni egy nap. És mihez képest van késésében. Percek, órák, de az is lehet, hogy inkább évekről volna érdemes beszélünk. Csomagja nincsen, úgysem maradna sokáig, hóna alatt egy barna papírba csomagolt lemez, van rajta egy dal, aminek soha nem tudja rendesen kimondani a címét, zakója külső zsebében egy aprócska könyv, valami uszodákról vagy strandokról, de nem tudja biztosan, mert végül soha nem olvasta el, belső zsebében sportszelet. Ezeket kéne odaadni a lánynak, aztán azt mondani, hogy az

a legjobb mindenkinek, ha ő, mármint a fiú, most eltűnik, így is pont elegenden vannak a Földön, akkor ő egy kicsit most összehúzná magát, hogy több hely jusson másoknak. Most erősen a balkezére, a kisujja végére koncentrálna, nem tudja biztosan, miért, de mintha onnan lenne célszerű kezdeni az eltűnési folyamatot. Onnan volna elegáns. Hogyan máshogy is csinálná egy úriember. Mire odaér a lányhoz, egészen biztosan nagyon jól fog majd menni a dolog. A vonaton, gyakorlásképpen már nem létező kéz fogja átadni a jegyet a kalauznak. Fölteheti majd a másik ülésre a megszüntetett lábait, nem fog érte senki szólani. Egészen kicsi helyet fog csak foglalni, ha zsúfoltság lesz a vagonban, bőven elférnek mellette. A gyomrát hagyja a legvégére, az se így, se úgy nem látszik, mert azért egy jó pár bécsi virslit, egy pohár pilsenit meg egy presszókávéét csak elfogyasztana a büfékocsiban, hogy mégiscsak legyen már neve a létezésnek.

Megtanulni repülni

Ez már a komárnói oldal, senki nincs a Klapka téren. Szemerkél az eső, három hónapja november van. De az is lehet, hogy több. Egy év, négy év, nehéz számon tartani a novembereket. A városháza tornyán, nem sokkal az óra alatt kék kezeslábast viselő férfi kapaszkodik egy kötélre, kezében festékes vödör, egy apró deszkán ül, vidáman nyújtogatja az ecsetet, fehéredik a sárga fal. Három hónapja, vagy egy éve, vagy négy. Nehéz számon tartani a festő-mázolókat. A lány sem tudná megmondani, mióta figyeli a magasban libegő férfialakot, hogyan is áll a sárga és a fehér felületek aránya a tornyon, és egyáltalán: miért kell esőben is dolgozni. Összehúzza magán a kabátot, megigazítja vadonatúj filckalapját, kicsit megborzong, rövidre vágott haja frissen mosva, éppen a fodrásztól jön. Nem szereti a nemrég felújított Klapka teret, de talán így is meg lehet csinálni. Talán pont most fog sikerülni. Egyébként még a nagyapja mutatta neki a helyet, hogy pontosan hova kell állni, mi az egész dolognak a módszertana, és ha igazán komolyan összpontosít, neki is biztosan sikerül majd. Az öreg, állítása szerint, legalább háromszor körberepülte már a Holdat. Ha nem négyeszer. Nehéz az úrutazásokat számon tartani. Főleg ilyen öreg fejjel. Ez húsz éve volt, azóta az öreg már biztosan végleg Hold körüli pályára állt, mert senki nem látta egy ideje. Közben a kék kezeslábast viselő férfi egy kicsit lejjebb ereszkedik a kötélre, kényelmesen elhelyezkedik a deszkaülőkén, az ecsetet belemártja a vödörbe, és tovább fehériti a fehériteni valót. De ezt a lány lentről nem látja,

ő valami egészen mással van elfoglalva. Éppen lefelé néz. Keresi a megfelelő csatornafedelet. Pontosabban: a csatornafedelet. Azt az egyetlen egyet, ami alkalmas erre a műveletre. Az lehet, hogy feltúrták, aztán újra összerakták az egész Klapka teret, de azokhoz biztosan nem nyúltak, azoknak a helyükön kell lenniük most is. Keresi a megfelelő vasat a puhatalpú cipője alatt. Ami majd ismerős lesz. Ami majd megmozdul alatta. Mert a repülés nem is olyan bonyolult művelet. Csak összpontosítani kell, és megtalálni a megfelelő kilövőállást hozzá. Repülni egyszerű. Maradni nehezebb. Amikor megtalálja a megfelelő pozíciót, összehárja a sarkait, lehajtja a fejét, becsukja a szemét, megigazítja a rövid vizes haját a kalap alatt, koncentrálni, még a kezeit is öklöbe szorítja, és úgy várja, hogy a talpai alatt a rézszerű csatornafedél majd kilő vele az ég felé, mintha újra hatéves lenne. Várja, hogy valami láthatatlan nyomás vigye majd őket előre, először csak a Klapka teret hagyják el, aztán a városháza tornyát, a festő-mázoló legnagyobb meglepetésére, aztán Komáromo légterét, végül a felhőket, az eget, a sztratoszférát és minden egyebet, amit

© Fortepan, Hunyady József (Czinki Ferenc képválasztása)

nem jegyzett meg a földrajz órán. És közben mégis, mintha csak egy helyben állna, és éppen a Föld távolodna tőle. Mert repülni nem úgy kell, hogy nekirugaszkodsz, és ellököd magad a földtől. Repülni csak úgy lehet, és ebben a most rövid, vizes hajú lány és néhai nagyapja, a végsőkéig egyetértettek, hogy nekirugaszkodsz, összezárod a sarkaid, lehajtod a fejed, becsukod a szemed, ökölbe szorítod a kezeid, és végül te lököd el magadtól a Földgolyót.

Örökké élni

Egyetlen pad áll a nagy fehérségében, nem tudni, hogy ami körülveszi, az éppen hóesés vagy vakító napsütés. Csak valahogy fehér minden. A padon két alak ül, vastag, kockás, négy évtizeddel ezelőtti szabású ruháikban. Szemükben nyugalom, kezükben papírzacskó. Falatoznak. Néha beszélnek is. Mintha képernyőn vagy filmvásznon néznénk őket, de közben nagyon is valóságosak. Ha jobban belegondolunk, soha nem tűnt még ennél semmi sem valóságosabbnak. Ha azt mondjuk, nagyjából nyolcvan év körüliek, azzal mit mondunk. Semmit. Semmivel nem mondunk semmit. Inkább csak kérdezőnk. Állító mondatokkal kérdezőnk folyamatosan. Ebből állna az úgynevezett írásművészetünk. Mit eszik a két öreg. Nápolyit eszik a két öreg. Papírzacskóból. Csöndesen. Miről beszél a két öreg. Nem tudjuk, innen nem hallani. Hány óra van. Mondjuk, legyen az, hogy péntek délután öt óra. És hol vagyunk. Mondjuk, legyen a Casablanca tér. De nincs is olyan tér. Valahol biztos van. Az egyikük laposüveget vesz elő a kockás öltöny belső zsebéből, megkínálja a másikat, de az nem kér belőle, mutatja, hogy ő csak sörözik. És tényleg, ott van a barnasörös palack a lábai mellett a földön. Mi legyen még. Ja, igen, legyen az, hogy énekelnek is. Mit énekeljenek. A Fehér sziklákat. Vagy a Fehér babákat. Vagy azt, hogy távolban egy. Mert-hogy közben egyre fehéredik körülöttük minden, mi továbbra is a távolból figyeljük őket, de már tényleg alig látni valamit a vakító fehérség miatt. Kezd eltűnni az alakjuk előlünk. Jobbára már csak a papírzacskók zörgését hallani, meg ahogy rágcsálják a nápolyiszeleteket, kortyolják az italokat. Egészen megnyugtató hangok így a történet vége felé. Mivel lehetne kihúzni még ezt a néhány percet, amíg majd úgyis kiderül a vége. Például azzal, hogy brit tudósok kiderítették, hogy az élet nem ajándék. Hanem keményen fizetünk érte. Azóta a világ tőzsdéi megbolondultak, kétségbeesett bankárok rohangálnak föl-alá az irodájukban. Meg az, hogy találtak egy nyelvet, amiben nincsenek magánhangzók. És hogy a Duna tegnap óta teljesen rossz irányba

folyik, nem is így kellene lennie az egésznek, szegény halak úgy meg vannak zavarodva, mint a bankárok, amióta kiderült az élet pontos ára. Meg efféle hasonló sületlenségek, komolytalanságok, káprázatos és megnyugtató butaságok, amíg majd eltelik ez az egész, elfogy a sör, a rövid, a nápolyi, a lélegzet, és kifehéredik a kép, aztán csönd lesz. Olyan csönd, mint odafönt a világűrben vagy egy megszűnt ember megszűnt hasában. De azért volna itt egy tanulság a végére, amíg még hallani valamit a papírzörgésből, a falatozásból, a végtelennek tűnő kortyolgatásból, a levegővételekből, a halk beszélgetésből. Maradt itt még valami megnyugtató. Hogy bizony könnyedén, kérdés és fenntartás nélkül cserélnék bármelyik öreg alakkal a kettő közül, mert padon üldögélő, falatozó, söröző vén alaknak lenni legalább három dolgot jelentene. Hogy életben vagyunk még. Maradt legalább annyi fogunk, amivel el tudunk rágni egy nápolyit. És hogy van még mellettünk valaki, akivel átrágsálhatjuk magunkat az örökkévalóságba.

© Fortepan, Szalay Zoltán, 1972 (Mándy Iván Zelk Zoltánnal)

Várady Szabolcs

SERMO

vagy epistula inkább?

Kőrözs Imrének

„De hogy hívták azt a kis dán falut?
Megírtam ezt a verset, vége van.
Hová tegyem, ha majd eszembe jut?”
(*Kaliforniában egy dán falu*)

*Éppen a Szent úton sétáltam, holmi kis apró
dolgon mélézgatva – szokásom –, szórakozottan,
s valaki rámront (csak névről ismertem odáig)!
Mefog, meglapogat: „Hogy vagy, te csodálatos ember?”
Jó, eleven szöveg, Imre, ilyen kell több a kötetbe.
Azt akarom, hogy Réz Ádám példája ragadjon.
Mert hogy is írta az Ádám fordításai kapcsán
Vas (nekem is már Pista, sokáig bácsi, mi több, még
mindketten szobatársaim is valameddig a régi,
fénykora teljében pompázó könyvkiadóban)?
Hogyha a téma Horatius, akkor a jó közelítés
kezdő pontja a *sermo* – annyit tesz, csevegés, de
azt is jelzi: beszél és nem dalol itt a poéta.
Ez megelőzte az ő életművében az ódát,
vagy helyesebben mondva az éneket, úgy van, a *carment*,*

s ezt is a köznapi hang, az *epistula* zárja be végül.
És ez a hang, ez a kulcsa Horácnak, a léha, a könnyed,
ezt taglalták hosszasan Ádámmal a szobában
és az ebédnél. Telt az idő, és egy napon Ádám
Pista kezébe nyomott, olvasd el, két tüneményes
fordítást, amivel pepecselt, csak szórakozásból.
Meg se jelentek, amíg élt, márpedig, írta Vas István,
itt van a példa, hogyan kell ezt fordítani – végre! –,
ezzel a közvetlenséggel, amiben sok olyan szó
elfér, mint *gáláns*, *elegáns*, *tempó* vagy akár mint
puccos dáma vagy épp *luxusbugyi*, és valahonnan
Kormos Pistának hallik ki a hangja, mikor nyer,
s azt kiabálja: „Van Isten! Belépek a pártba!” Idővel
ott lebzseltem a mélyvízben már én is elégszer,
és a tízesleghúzásban, szűz kéz, nyertem először.
Másodszorra elúszott mind, de sebaj: befogadtak.
Ott volt, vagy csak időnként felbukkant, aki számít.
Jött egyszer Deve – nézz oda, éppen az ő neve nem fér
jól el a hexameterben! Apolló bünteti ezzel,
mert nyalogatta a Rákosiék valagát? – cseri Gábor,
új művét olvasta fel, egy levelet, vagyis inkább
szózat volt fia védelmében, a Szokrateszénél
terjedelemre alig kurtább – a fiút kigolyózták,
bömböltette a magnóját ugyanis szakadatlan
Szigligeten, ahová alkotni vonulnak el írók
(*Haus der Schöpfung*, németül így hirdette a kastélyt
egy képeslap, amit később ott vettem a postán).
New York akkoriban Hungária volt. Ha a Zelk úr
feltűnt, már a csuszát a Kapás úr hozta azonnal.
Verssorokat kellett játékba bedobni kapásból,
ebben az összes költőkön Szántó Piri túltett –
ő és Kardos G. Vele egyszer a villamoson volt
egy különös esetem. Láttam, felszáll, megörültem,
s úgy láttam, hogy örül nekem ő is. Idővel azonban
mondott egy és mást, amitől bennem gyanú támadt:
ez nem a Kardos G. Csak olyan, mint. És bizonyára
én is olyan – na de, mint ki? Titok lesz már ez örökre.
Jóllehet innen volna hová ágazni tovább még –

térjünk vissza a tárgyra, vagy éppen rá (ha van), Imre.*
Látom az e-mailed, miszerint azt mondja Szilágyi**:
jó, de a Meller jobb. És hát őtőle csak ez van,
még ötvenhat előttről, nézem: jó, csakugyan jó.
Épp ballagtam a Szent Úton, s – ez már a szokásom:
mít tudom én, mibe – ötleteimbe merültem egészen.
Hát egy alak (csak névről ismertem), nekem ugrik,
kapja, kezet ráz, „Hogy s mint – mondja –, te kincs, te cukor, te!”
Ez legyen akkor. Csakhogy hozzájárul-e Meller
Péter? Majd kinyomozzuk a címét.

És kinyomoztuk.

És leveleztünk. Küldött egy dévaj grafikát is.
Nem véletlen a fordítás üde hangja, derült ki,
merthogy a rajza alatt még ez a disztichon áll:

* Lábjegyzetben azért legyen itt a Pilinszky-hasonmás.
Tíz év múlva a jó sorsom Versailles-ba vezérelt.
Vár ott kinn a csoport, hogy a kastély ajtaja nyíljon,
és meglátom a várakozók közt őt, aki mintha
bátyám volna, a mesterem úgy volt éveken át, míg
hordtam a verseimet hozzá, még szinte kamaszként,
s lelki gubancaimat ugyanúgy segített kibogozni.
Néhány éve lazul már kapcsolatunk, nagy örömmel
mennék most oda, indulok is, de az arca megállít:
semmi de semmi jelét nem látom rajta, hogy ismer.
Jancsi! De nem. Vagy mégis? Mégse? Kinyíltak az ajtók,
láttam, amit láttam, s már kezdtem is érteni, hogy mért
tört ki a forradalom, de hogy ő-e, nem ő, aki eltűnt
ott a tömegben, nem tudtam. A halála után is
vájkált bennem a kétely. S egyszer csak: heuréka!
Olvasok egy memoárt rokonától, és kiderül, hogy –
lássuk csak. „Stuttgartban a Kunsthalléba betértem –
írja Kovács Péter –, s megláttam Jancsit, azaz hogy
őt, de nem őt, vagyis ez más nem lehetett, csak a Géza,
kint élő rokon. Ő az, megszólítsam? Először
láttam. Hátha nem ő az mégse. De ő! Na de hátha.
Nem tudtam sehogyan sem megszólítani végül.
És most mintha adósa maradtam volna, úgy érzem.”
Géza! Igen! Ő volt Versailles-ban is, ő, ugye! Ő volt!

** János György, a legendás tudnivaló, ki: a Mester.
S hogy miről is van szó? Na ugorj csak a vers elejére!
Éppen a Szent úton sétáltam – amúgy a Szatirák
első könyvéből a kilences számú ez itten.

*Itt a te régi Beatricéd, gyere kis buta Dante,
fogd meg a két cicimet, szállj fel az égbe velem!*
És hát még más is kiderült: a lakóhelye Solvang.
Fény gyulladt: Kalifornia, '88 tele – úgy van!
Azt hittem, soha nem sikerül odaérni, a benzin
elfogy, kút sehol, és az irány is jó-e, ki tudja.
Jó volt. Harminc éve. Olyan volt, mint hazaérni.
Aztán ment le a nap, és ment ki a név a fejemből.
Ez legalább meglett, nem igaz? Jaj, Flaccus, öreg csont!

ITT A TE RÉGI BEATRICÉD, GYERÉ KIS BUTA DANTE,
FOGD MEG A KÉT CICIMET, SZÁLLJ FEL AZ ÉGBE VELEM!

© Meller Péter

Marno János

CSENDELET

(vihar után)

Egy családi vihar, dörgésekkel,
villámlásokkal, csapadék nélkül,
a múlt század deréktáján, vagy annál
kicsivel föntebb. A szereplők még
ott válnak kámforrá, azon nyomban,
beleértve azt is, aki a viharról
szólal éppen. A szája jár csupán
a képen, a fogai ápoltak és
épek, a vihar egyet sem tépett még
ki közülük, egy szörnyű csavarással,
a többi hangképző szerve azonban
szerteillant a családdal. Ajkai
vannak csak meg, meg a nyelve, mely malom-
lapátként örvénylik a tudattérben.

SZEPTEMBER VÉGÉN

Ülünk a lefegyverző napsütésben,
párolgunk, kopárodunk, halljuk, hogy
a fejtől búzlik a hal, a halat
magát azonban nem halljuk, elhalad
mellőttünk némán, az árnyék nyirkában,
egybeolvadva az iszap ezüstös
villódzásával. Az iszap a napon
megrepedezett, morajlás támad,
és elhal hamar, az úttest felől,
mely a falumból jön és a faludba
vezet; fejed az ölemben éppen,
mikor a tünetek egyszerre újra
jelentkeztek. Sütött a szeptember
végi, délutáni nap, a tó vize
borzongatóan hideg, a színe
sokára viszont ismét tükörsima.
Aggódva nézem, csakugyan alszol-e.
Fuldokoltam, a fejem majd' széthasadt
a feszült figyelemben. Fejben dől el
minden, ezt hallom húsz-huszonöt éve
az utcán, a buszon, villamoson,
orvosi rendelőkben, és olvasom
is nem egy lapban, könyvben vagy inter-
netes felületen, ezért aztán nem
sokat sírnék utána, ha egyszercsak
el találnám veszíteni a fejem.
Jelenetet rendeznék, önfeledten,
magamból kikelve, kékesfekete
körmökkel az oxigénhiánytól.
Vénámból tinta folyna vér helyett,
nézném, hogy hízik a betűm a csönddel –
reszketve térnél magadhoz ölemben,
s szólnál felülve: Beesteledett?

Lövétei Lázár László

EPIGRAMMA-FÉLE

(Töredék egy szatírából)

„*dum vitant stulti vitia, in contraria currunt*”¹

(Horatius)

KÖLTŐ

Ihlet híján, íme, Tehozzád kell folyamodnom:
nálad jobban senki nem ismeri ezt a világot;
oszd meg, kérlek, a néppel, hogy mi a helyzet a földön?

SZAR

Félek, hogy belehalnál ekkora „gyógyszeradagba”!

KÖLTŐ

Nincs gond...!

S aztán részletező legyen ám az a stílus!

SZAR

Más szóval: rám bízod egyúttal a szarkavarást is?

KÖLTŐ

Ennyi a nagy tudományod, testvér? visszaböfögni
minden kérdést? márpedig éppen a válasz a lényeg!

¹ „van, ki a bűnt kerüli, s más szélsőség lesz a vétke” (Bede Anna fordítása)

SZAR

Nos, gyere, ülj ide mellém – mi volnánk *az* a válasz...

.....

Csikszentdomokos, 2018. március 13.

* ÉN, A FACEBOOK-KÖLTŐ

(Töredék egy szatírából)

Király Zoltánnak

„színigazat kell / szólnod, s nem kitalált dalt”²

Szóljon ezúttal a vers a kisemberről, vagyis arról:
hogy leszek én, a kisember tőzsdei nagyhatalommá!

Kérdés, persze, vajon kinek is lesz jó ez a biznisz,
mert ismerve Cukorhegyi Márkust, az se kizárt, hogy
míg én írok, az ő portáján cseng az aranygép.

Sőt, amióta „az erkölcsök fő censora”³ lett... nos,
jobban fázom a Szótól, mint sokezer Nemerétől⁴...

Törli a posztot? Mindegy: most a kisember a hősöm:
nélkülem éppen olyan csóró ő⁵, mint ez a seggfej⁶...

Csikszentdomokos, 2018. április 19.

² Iuvenalis: *Szatírák*, IV., 33–34.

³ Iuvenalis gúnyos, „eposzi” jelzője Domitianus császárra; az ő címe volt a *ensor perpetuus* (örökös censor). (LLL)

⁴ Hideg, jeges szél a Keleti-Kárpátokban. (LLL)

⁵ Már mint: Cukorhegyi Márkus. (LLL)

⁶ Már mint: én, a Facebook-költő. (LLL)

Asfiya

Hasat behúz, és a gerincdet tartsd egyenesen. A vállakat is húzd hátra, a karok szabadon lengjenek. Minden lépésnél a lábbal ellentétes oldali kéz lendüljön előre, a másik kéz hátra. Lépéshez emelem a lábam: belégzés. A jobb csípő emelkedik, a bal süllyed. Kilégzés: leteszem a lábam, ránehezek, a csípőt enyhén előretolom. Közben hasat behúz, gerinc egyenes, váll hátra. Így lépdelek anyám előtt, föl és le, föl és le, gyakorlom, hogyan kell magas sarkúban járni. Anya azt mondta, megveszi az iskolai március tizenötöre, de csak akkor, ha egész hétvégén gyakorlok, és ha ő úgy dönt, tudok benne elég nőiesen és szépen járni, el is mehetek benne hazulról. Magas sarkúban és pizsamában reggelizek, mosogatok, házit írok, még porszívózok is.

Évekkel ezelőtt lehetett, hogy magas sarkú volt a lábamon. Most bakancs, és többször átizzadt pulcsik. Napok óta nem zuhanyoztam. Nincs melegvíz meg zuhanyzó sem. Csak éjjel, mikor mindenki alszik, hajolok be a konyhai csap alá, és mosom meg legalább a hónaljamat. Az athéni foglalt házban az emberek mindenféle furcsa nyelven beszélnek. Már föl sem menne a magas sarkú a lábamra. A tükör előtt, csípőre tett kézzel próbálgattam, hogy mennyire ringassam magam járás közben. A manökenek catwalkje nem sikerült, nevetséges, ahogy egy háromszög két szárának képzeltem a lábaim, a derekamat pedig a háromszög csúcsának.

Leül mellém a fotelbe az egyik pakisztáni kislány, aki már hetek óta itt él a családjával. Asfiya jobban beszél az angolt, mint én. Először a fotel másik végébe ül, de aztán egyre közelebb húzódik hozzám, óriási fekete szemével szinte elnyel, annyira szuggerál. Olyan szép a hajad. A tiéd is nagyon szép. Az enyém nem szép, az enyém fekete, válaszolja, és szinte undorodva felsippent a hajából egy tincset, majd óvatosan, finom mozdulatokkal elkezd belefogni az enyembe. Minden fekete tincset fintorogva, gyorsan fordít át,

a szókéet lassan, finoman, mint valami különös anyagot, amire vigyázni kell. Az elnagyolt, szertartásos mozdulatok idegessé tesznek. Megmondanám neki, hogy hagyja abba, de nem tudom, hogy kell az ilyesmit előadni. Én is utáltam magam, mikor a tükör előtt pózoltam. Anya a fotelben ült és figyelte ahogy léptem.

Ezentúl így fogunk járni, és mindenhova magaddal viszel. De én is itt lakom. Most még. De utána te is el fogsz menni, sajna. Asfiya, mondom neki, olyan haját akarok, mint amilyen neked van.

Szinte ugyanúgy fon tovább, nem válaszol, helyette még inkább összpontosít. Egy finomóvatos, egy durvasürgetős. Az enyém nem szép, az enyém fekete. Csak azt nem értem, miért fonja ilyen kitartóan a hajamat. Nem bírom tovább, olyan mintha már órák vagy napok óta sétálnék fel és le ebben a mickey egeres pizsamában, nevetséges, nem is tudok járni, fáj a nagylábujjam, leülhetek végre? Még a szokásosnál is rondábbnak és lúzerebbnek láttam magamat, de másik cipőm sem volt, mert addigra már kinőttem a tavalyi ünneplőset. Már én nem akartam, inkább nem is akartam nő lenni. Vajon ez a kislány hordana-e magas sarkút. Elnézem a törékeny testét, és azon gondolkodom, hogy volt képes egészen idáig, Görögországig elsétálni a kis színes ruháiban meg a fapapucsában. Itt nem lehet maradni, sajna. Vajon hogy mondanám azt a lányomnak, hogy itt nem maradhatunk, sajna, fogd meg a kezem, gyerünk. Nem tudom, mikor fogunk odaérni, ezért inkább meg sem kell kérdezned, és azt sem tudom, még hány kört kell lesétálnod, hogy végre elég nőies legyél.

Olyan szép a szemed. A tiéd is. Az enyém nem szép, az enyém fekete. Olyan szép a hajad. Atiédis. Az enyém nem, az enyém, mondaná tovább, de félbeszakítom, hogy tudom, igen, de a tiéd is, érted, te is szép vagy. Én nem vagyok szép, én pakisztáni vagyok. Feketére fogom festeni a hajam. Ha befested, akkor is szőke marad alatta. Már a negyedik fonatnál jár.

A március tizenötöt megint a tornateremben ünnepeltük, a dorkó – izzadság – meg labdaszagban. Anya megengedte, hogy a magas sarkúban menjek. Egész nap hasat be, vállat hátra, gerinc egyenes, kilégzés, belégzés, matrózblúz mandzsetta-igazítás, dekoltázs föl húzogatás, mert túl nagy volt rám, de kisebb méret nem volt. Suliba menet minden kirakatüvegbe belenézttem, meg a busz ablaka is tükröződött. Próbáltam elképzelni, hogy nézhetek ki kívülről, de csak egy szárazföldön idiótán lépegető kacsát láttam magam helyett, meg eszembe jutottak a háromszög szárai. A buszmegállóban

beálltam a villanypózna mellé, és próbáltam olyan egyenesen, egymáshoz zárt bokákkal állni, mintha én is csak egy pózna lennék, egy tereptárgy, amire nem kell különösebben odafigyelni.

Az ünnepségen is csak arra bírtam figyelni, hogy olyan egyenesen és egymáshoz szorított bokával álljak, mint a többiek. Alig maradt hely, a vállunk összeért, ahogy összezsúfolódtunk a teremben. Nem kaptam elég levegőt, izzadni kezdtem és éreztem, hányingerem lesz. Nem tudom, miért, de azt hiszem, a rosszullét előtti percek sokkal jobban megmaradnak az emlékeim közt. Az érzékszerveim mintha kiélesednének, és minden inger hatványozottan ér el. A kezdődő sötétség közepén szikrázó fényesség gyúlik, káprázatos, úgy érzem, elnyel. Magába szívja a lábamból, a tüdőmből a vért, és ahogy ezt elképzelem, már nem állok, és nem kapok levegőt sem.

Eltűnnek a színek, csak feketét és fehéret látok, feketében és fehérben állnak meg unatkoznak, mint egy sakktáblán, vagy nyüzsögve, mint a tévében, ha rossz adóra kapcsolok, egymásnak feszülő pontocskák zsiszsegnek körülöttem most is, pedig ez egy tornaterem, pedig ez egy foglalt athéni irodaház. Az enyém nem szép, az enyém szőke, nyögöm ki végre, ahogy összeesek. Karok nyúlnak felém, sokan vannak. Ez most aszfalt, vajon, olyan nyirkos és hideg van, és a kezek sötétek, feketék, de nehéz kivennem, mert már egy ideje nem látok színeket, csak nem merem bevallani, ha befested, akkor is fekete, szőke, barna marad. Mindenféle nyelven szólongatnak, és rángatnak, hogy álljak föl. A lábukat nézem, mert hullámzik a kép és nem értem, miért van, hogy egyszer magas sarkúban áll mindenki és nejlonharisnyában, máskor pedig mezítláb és koszosan, vacogva összekoccanó térdekkkel.

Végre felnézek, és kiszúrom a tömegben Asfiyát, ahogy a fejét hátrabiccentve úgy néz le rám, mint akin ítéletet készül mondani. Talán azzal kezdene, hogy úgy döntött, mégiscsak megbocsát, de álljak fel végre, és mossam tisztára a haját.

Miért?

„Két púja van a tevének, mivel csupa harc az élet!” – szokta mondani Dzina.

Tadzik pedig közben erre gondolt: „És ha csak egy? Hiszen létezik egypúpú teve is. És akkor mi van? Nem küzdenek a púpok egymás ellen?”

Amúgy is, szeretett spekulálni. Nem holmi apróságokról: hogy fejfájás ellen jó-e az aszpirin, vagy magától múlik el? – hanem az életről.

Nehéz lett volna megmondania, hogyan is gondolkozik az életről. Valahogy úgy, hogy nem az aszpirinról és a fejről, hanem e kettő kapcsolatáról. És persze minden más kapcsolatáról. De megint csak nem olyasmiről... hogy a szomszéd a szomszédasszonnyal. A gyökér és a lomb kapcsolatáról. Az ég és a föld közöttiről. A pillanatról és az örökkévalóságról. Vagy tessék: a por és az eső, ami leveri a port...

Az élet nem eső, nem is por. És nem is a szomszéd a szomszédasszonnyal. Akkor hát micsoda?

Felcserélte a földet az éggel, a szomszédot a szomszédasszonnyal, volt egy olyan furcsa képessége, hogy amit látott, úgy tudta forгатni, mint a számítógépen egy képet – a por esőként szitált, amelyben a szomszéd ment a szomszédasszonnyal fejfelé. De ettől nem változott semmi, és semmire sem adott ez választ...

Minek van mindez? Maga az élet, és benne ő maga, Tadzik? Meg az a teve? Vagy egy majom? Tényleg, mire való egy majom? Hogy banánt egyen? De hát banánt bárki ehet... Valami másra... De mire?

Majomra azért gondolt, mert neki a motorháztetőjére volt festve egy. Mindenki megkérdezte: „Miért van a kocsidra majom festve?” – ő pedig erre

nem tudott válaszolni, pedig saját maga festette oda. Egyszer egy majomról álmodott, és felébredvén lefestette, olyannak, amilyennek álmában látta.

– De miért az autóra? A motorháztetőre? Pont ilyenek láttad álmodban? – kérdezte Dzina, amikor összeházasodtak, és kocsival vitte ki őt a város szélére, ahol azért vett ki egy egyszobás lakást, hogy ne lakjanak a szülőkkel együtt. – Hogy láthattál álmodban majmot egy autón?

Miért, mit lásson álmában? Autót egy majmon?...

Ott, a város szélén született egy kislányuk, az Aleszja nevet adták neki.

Tényleg, miért lányuk született, nem pedig fiuk?... Nem mintha annyira fiút szeretett volna, de mégis, miért? És miért Aleszjának nevezték, miért nem Darjának, mint a szomszédék? Mert ez jutott az eszükbe? De miért? Hiszen ez nem holmi aszpirin...

Időnként belezavarodott, ha gondolkozott, ilyenkor abbahagyta a gondolkodást.

– Figyelj, fessük át azt a majmot, a szomszédok mindig nevetnek, ha meglátják – akadémikodott egyszer-egyszer a felesége, de ő csak nem festette le. Hadd nézzék csak, és hadd nevensenek, miért baj az?

– Legalább mondd meg, hogy hívják? – szokott végül hozzá Dzina a majomhoz. – Nap mint nap látjuk egymást, de mindig csak majomnak és majomnak mondjuk.

Ő sem tudta, hogy hívják a majmot. A nevet nem álmodta meg.

Aleszja cseperedni kezdett és már kimondta az első szavait, hát ahogy egyszer meglátta a majmot, ujjacskájával rámutatott és ezt mondta: „Dzina”.

– Na tessék – nevette el magát a felesége. – Ezt is megértem. De miért Dzina?

Tadzik ezt pont megértette. Mást nem.

Miért nevette el magát a felesége, mikor a kislányuk majomnak nézte? Vagy fordítva, de ez végül is mindegy.

Aleszja csak a következő nyáron tanult meg felállni. Nem és nem állt, aztán egyszerre csak felállt – és már járt is! Úgy elkezdett futni, hogy ki is szaladt az udvarra, egyenesen a kocsi kerekei alá, amikor ő munka után jött haza. Gyorsan hajtott, mert ottfogták dolgozni, így hát sietett, hogy Dzina ne gondoljon semmi olyanra, amilyenre mindig gondolt, ha ő valahol elmaradt. És még azért is sietett, hogy hamarabb láthassa Aleszját – és pont őt nem vette észre!... Nem látta meg, mert az esti napsugár a háttető horganyzott lemezéről lecsúszva vakította, ráadásul Aleszja nem arról az

oldalról szaladt ki, ahol ő ült a volán mögött, és annyira nem volt feltűnő a ruhácskája, ugyanolyan szürkéssárga, mint a homok a homokozóban, ahol az elébb játszott, egybe is olvadt annak a homokozónak a homokával, ami szintén nem ezen az oldalon volt, hanem a másikon, Dzina pedig, a felesége, ezen az oldalon állt, Dzinát meg is látta, nem lehetett nem meglátnia, rá is nézett, nem értette, hogy miért lendíti olyan kétségbeesetten a karját, és abban a pillanatban... abban a pillanatban, amikor szemében a kép a feje tejére fordult, mint egy számítógépen, amikor meglátta Aleszját, de már sem ő maga, sem a felesége, sem bárki más, aki ott volt az udvaron, semmit sem tudott tenni, akkor a majom leugrott a kocsni motorháztetőjéről és kikapta a kislányt a kerekek alól...

Minszk, 2017. március 13.

FORDÍTOTTA BÁRÁSZ PÉTER

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

HAGYJA A POSTÁT MÁSRA!

Legyen a 2000 folyóirat pick-pack előfizetője, vegye fel a lapot a Magvető Cafében, s legyen az Öné 11 szám féláron!

Utaljon 3500 forintot számlaszámunkra:

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

S írja meg nevét a ketezer.lap@gmail.com címre.

Előfizetésével a lapot segíti, Önnek pedig pompás olvasmányokban lesz része!

Köszönjük!

© Fortepan, Barna Imre, 1905

Az újságíró

MILENA JESENSKÁ

Mintegy akarától függetlenül került az irodalomtörténetbe. Korántsem kitűnő riportjainak, hanem ama híres szenvedélynek köszönhetően, amelyet a 20. század egyik legnagyobb írója táplált iránta. A *Levelek Milenához* már megjelenése idején irodalmi szenzációt jelentett.

Természetesen Franz Kafkáról van szó, aki harminchét éves, amikor szerelmi története Milena Jesenskával elkezdődik. A férfi ekkor már háromszor bontott jegyességet, s mindenre készen állt. Igyekezett meggyőzni Milenát, hogy váljon el a férjétől. Jóformán naponta írt leveleiben két esztendőn át számolt be érzelmeiről, vágyairól, aggodalmairól és félelmeiről. A nő számára mindez életének egy fontos epizódja, de végtére is csak epizód maradt.

„Novinářka” In Mariusz Surosz: *Pepici. Dramatické století Čechů polským ořima*. Praha, Plus, 2011, 59–78.

Kafka rövid életében a legnagyobb szenvedély, amit valaha nő iránt érzett.

Milena Bécsben, 1920-ban döntött úgy, hogy meglátogatja a meráni szanatóriumot, hogy megismerkedjen az íróval, aki betöltötte képzeletét. A Jesenský család egyetlen gyermeke ekkortájt huszonnégy éves, és már jelentékeny élettapasztalattal bírt. Fiútestvére röviddel születése után meghalt, és tizenhat éves, amikor édesanyja hosszú évek betegsége után elhunyt.

Az apa, Jan Jesenský határozott és kérlelhetetlen személyiség. Szegény családból származott, tanulmányai révén igyekezett felemelkedni, hogy biztos társadalmi helyzetre tegyen szert. Ezért is választotta az orvosi tanulmányokat. Diákként munkából tartotta fenn magát – egy időben hordárként dolgozott a prágai pályaudvarokon. Majd amikor rájött, hogy jövedelmezőbb foglalkozást is űzhet, megtanult hegedülni, játszott

lokálokban és utcán, vagy lakodal-
makon, akár temetésen is.

Házassága Milena Hejzlarovával lehetővé tette számára, hogy rendelőt nyisson és orvosi hivatásból tartsa fenn a családot. Feledésre ítélte a régi szegénységét, elegáns polgár lett. Családi körben viszont hűvös maradt – az alig gondoskodó, de megfellebezhetetlen tekintélyű atya. A tűzhely mellett zsörtölődő feleségével szemben kollégáinak asztaltársaságát részesítette előnyben.

Jan Jesenský imádta a kislányát, noha ezt aligha érezte vele. Lévén gyakorlatias apa, elsősorban a jövőjére gondolt, ezért is küldte gyermekét az első prágai leánygimnáziumba. A neves, exkluzív MINERVA falai között Milenának a jövő orvosi tanulmányaihoz szükséges alapokat kellett volna elsajátítania. Ám az atya nem számított arra, hogy ez az iskola, mikor leánya látogatta, immáron éppenséggel a modern nő feminista-képzőjének számított, ahonnan az érettségizettek többnyire független nőkként kerültek ki. De lehet-e ezen csodálkozni – amikor Minerva eleve a bölcsesség, a tudomány, a művészetek és az irodalom római istennőjét idézte meg?

Majd mivel az volt az óhaja, hogy a leánya jártasságra tegyen szert a gyógyítás gyakorlatában, a rendelőjében – nem kifejezetten önkén-

tes – nővérként foglalkoztatta. Az I. világháború kitörése után számos, frontsérülést szerzett katona kereste fel a rendelőt. Milena nehezen viselte a sérülések látványát, nem csoda, ha igyekezett kerülni a kötözést és a különféle orvosi beavatkozásokat. Atyja abban bízott, hogy leánya idővel majd csak megszokja a vér, az amputált tagok és az torz arcok látványát. De hiába, nem szokott hozzá. Néhány hónap múltán búcsút mondott az orvostudománynak.

Jan Jesenský időnként igyekezett jótanácsokkal nevelni – több-kevesebb sikerrel. De hogy pórázon tartsa és a nézeteinek megfelelő nevelést biztosítson leányának, nem spórolt meg egy-egy fülest sem. Egyre kevésbé értette meg a felnőtt-sorba került, függetlenségre vágyó hajadont, akinek a viselkedése – szerinte – átlépte az észszerűség határait. Milena viszont már képtelen volt eljátszania édesanyjának – minden függetlenséget nélkülöző – szerepét. És amikor életében először igazán szerelmes lett, nem a józan észére hallgatva mérlegelte, hogy mit tehet, és mit nem egy jó házból való úrilány. A konvenciókra pedig fűtyült.

Érzelmének célkeresztjébe Ernst Pollak került. Amikor atyja tudomására jutott, hogy Milena egy olyan személlyel léphet frigyre, akinek a kizárólagos érdeklődése a filozófia és az irodalom között oszcillál, tehát

nyilván minimális szinten sem tud majd szolid egzisztenciát biztosítani egy család számára, arra számított, hogy leánya ismét valami szerencsétlenséget hoz a fejére.

A lánya eközben feltétel nélkül átadta magát szerelmének. Teherbe esett – és megszakította a terhességét. Ezzel végképp betelt a pohár. Jesenský radikális lépésre szánta el magát, megtiltotta leányának, hogy találkozzék Pollakkal. A szerelmes leány öngyilkosságot kísérelt meg, sikertelenül. Ekkor az atya a Prága melletti Veleslavínban, a pszichiátriai intézet zárt osztályán rendelt el számára kezelést. Milena közel tíz hónapot töltött az intézetben.

1918 márciusában az atya engedélyezte számára, hogy hazatérjen Prágába. Milena az alkalmat kihasználva nyomban a szerelméhez rohant. Ernst kívárta, hogy visszatérjen. Jesenský kénytelen volt beismerni a vereségét, és letette a fegyvert. Kénytelen-kelletlen beleegyezett a házasságba. Ám hogy megőrizze a külsőségeket, ragaszkodott hozzá, hogy a fiatalok jegyességet kössenek. Milena és a jövődöbeli hitvese számára egy előírt napon és órában egy rövidke találkozás engedélyezett, egy nagynéni házában, annak szigorú felügyelete mellett. Az apai nagynéni kérlelhetetlennek bizonyult. Ha el is hagyta a helyiséget,

ahol a fiatalok tartózkodtak, röpké távollétei soha nem hagytak több időt egy-két jegyesi csóknál. Képtelen volt nagyvonalúbb lenni.

Az esküvő után a fiatalok Bécsbe költöztek, hogy így tegyenek eleget egy további atyai követelménynek. Jesenský nem óhajtotta továbbra is leánya szeszélyének kitenni a nevét, s így próbálta jóvátenni a szégyent, amelyet véleménye szerint Pollak hozott a családra.

Bécs idegen volt Milena számára, ahol senkit sem ismert. Ugyanakkor újdonsült hitvesében sajátos tulajdonságok jelentkeztek, amelyek a férj szerepében diszkvalifikálták Pollakot. Szerfelett nagyvonalú életet éltek, már a kezdet kezdetén felélték a hozományt. Kénytelenek voltak átköltözni egy kisebb, olcsóbb lakásba. Ám Ernst tündökölt a bécsi irodalmi életben, annak ellenére, hogy semmit nem írt. Franz Werfel, Willy Haas, Hermann Broch és Franz Blei alkották kávéházi társaságának magját, akikkel éjt nappá téve az egzisztencia problémáival foglalkoztak. Az éjszakai viták a kávéházi zárás után az ifjú pár lakásán folytatódtak. A kezdeti lelkesedés után Milenát mindez már fárasztotta, csakúgy mint Willy Haas szüntelen bókjai, amelyek keretében hol a 16–17. századi nemesasszonyok portréihoz, hol Stendhal valamely hősnőjéhez találtatott hasonlatosnak. A mesebeli szerelmi történet kezdete – egy-

ben az apai hatalom elleni lázadás – pusztán romantikus prólógusnak bizonyult egy meglehetősen prózai szerephez, amelyet a férje nyújtott számára.

Végül Ernst egy bankhoz szerződött, de hivatalnoki minőségében sem volt képes a keresetéből gazdálkodni. Háztartásukat eluralta az ínség. Milena az alapvető kiadások fedezése végett munkára kényszerült. A cseh nyelvtanítás lett az egyik kereseti forrása. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását, illetve Csehszlovákia megalakulását követően ugyanis számos bécsi nagyvállalkozó találta gyárát – váratlanul és felkészületlenül – egy új országban. Mindennapos gondjukká vált, hogy megbirkózzanak egy különös nyelvvel, ha folytatni akarták vállalkozásukat, netalán a csehszlovák állampolgárságot kívánták megszerezni. Ahhoz volt ez hasonlatos, ahogy annak idején a prágai pályaudvaron Jesenský küzködött a poggyászokkal. A házások hétköznapijait a kimerültség és az egyre gyakoribb konfliktusok töltötték ki. Ezért történhetett, hogy az egykor kedves és rokonszenves Blei egy ízben igencsak szarkasztikus megállapítást engedett meg magának: „*Ma megint úgy néznek ki, mint hat kötet Dosztojevszkij.*”¹

A reménytelen szegénység lopásig vezetett. Milena az egyik lakásból, ahol tanított, ékszer csent el,

amelyet a bizományiban hagyott. A pénzt azonnal elegáns költekezésre fordította. A kávéházban halatlan nagy lelkesedést váltott ki. Majd, mintha mi sem történt volna, jelentkezett a rendőrségen és bevallotta tettét. Az esetet sikerült titokban tartani: Jan Jesenský folyósította a megfelelő összeget, így az ékszer visszajuttott a tulajdonosához.

Milena ekkor kezdett írni, rövid cikkeket és tárcákat, amelyeket a prágai *Tribuna* számára küldött, ugyanis ott dolgozott az egyik volt Minervás osztálytársnője. Néhány hét múltán meg is jelentek az írások. Örömét hitvesével is megosztotta, aki olvastuk nyomán csak ironikusan nevetett. Ez mélységesen sértette Milenát. S mintha a dolog még nem lenne elég, férje a szeretőjét is bemutatta otthonukban, miközben előadást tartott a modern házasság és partnerkapcsolatok mibenlétéről. Egy darabig így éltek, hármásban egy fedél alatt.

Már Bécsben történt, hogy Milena elolvasta Franz Kafka egyik elbeszélését. A szokatlan próza megérintette az érzékenységét. Elhatározta, hogy lefordítja *Az ítéletet*, *Az átváltozást*, *A fűtőt*. És az *Amerika* első fejezetét.

Az elkészült fordítást egy prágai kiadó számára küldte, ám nagy meglepetésére választ – a szerzőtől ka-

pott. Kafka nem volt elragadtatva. Ismerte a cseh nyelvet, legalábbis értette, és fenntartásai voltak a fordítással kapcsolatban. A kedvesezett Milena úgy döntött, hogy találkozókat kér az írótól. A *Per* szerzője ez idő tájt éppen egy Bécs melletti szanatóriumban tartózkodott. Rövid találkozó – és hosszú, kölcsönös elvarázslódás. Frank – ahogyan a nő nevezte – eluralkodott Milena érzelmein. A férfi kezdetben így szólította meg leveleiben: „Kedves Milena asszony...”, majd ahogy idővel közeledni kezdtek egymáshoz, már gyengédséggel: „Milena, ...”. És bárhol tartózkodott, mindenhol küldte a leveleit, és várta a választ – s roppant csalódott volt, ha késett a levél. Kafka szenvedélyes szerelemre lobbant Milena iránt.

„Miért nem lehetek például a szobádban szekrény, mint boldog bútordarab, amely Téged bámulhat, mikor a karosszékedben, vagy az íróasztalnál ülsz, vagy fekszel, vagy amikor alszol.”²

Munkahelyén is titokban olvagatta a leveleit, ugyanazt többször, vagy éppen kitalált bizonyos szavakat – kizárólag az ő számára.

„Ha írok Neked, akkor előtte és utána szó sem lehet alvásról; ha nem írok, akkor legalább felszínesen, óránként alszom egy kicsit. Ha nem írok, csak fáradt szomorú és súlyos vagyok; ha írok, széttép a

nyugtalanosság és a félelem. Ez úgy van, hogy kölcsönösen részvétet koldulunk egymástól [...]”

„A részletekre alig emlékszem, csak azt tudom még, hogy folyvást átmentünk egymásba, én Te voltam, Te pedig én. Végül valamiképpen meggyulladtál [...]”³

Kafka elolvasta Milena minden cikkét, és – férjétől eltérően – kifejezte elismerését. S vajon a nő? Meglehetősen korán felismerte, hogy Frank valójában képtelen élni, amint azt Max Brodnak is megírta.⁴ A további találkozások folyamán, Bécsben, illetve a határmenti kisvárosban, Gmündben (Milena számára nem kis gondot jelentett csehszlovák vízumot szerezni), Kafka már kevésbé lebilincselő benyomást keltett: voltaképpen szörszálhasogató és gyenge alak, aki nem tud az életében rendet rakni.

Milena csodálkozva, s nem csekély megörökönyödéssel figyelte azt a jelenetet, amikor Kafka egy koldusnak óhajtott alamizsnát adni; elhatározta, hogy egy koronát ad. Ugyanakkor kizárólag kétkoronásokat talált a zsebeiben, ezért megkérdezte a koldusasszonyt, hogy tudna-e visszaadni. Amikor kiderült, hogy a koldusnak nincs annyi pénze, megpróbálta valahol felváltani a pénzt – de végül engedett Milena nyomásának, s nagy kelleetlenül adta át az asszonynak az osztrák kétkoronást. Majd a rákövetkező, igencsak kusza

levelében igyekezett döntését megmagyarázni.

Milena huszonnégy éves volt, amikor megismerkedett Franz Kafkával. Nem illettek össze, de két esztendő múltán, mikor kapcsolatuk lazult (Kafka ismét magázta őt), megérezte a férfi hiányát. Még hosszú időn át járta a postát a lassan elmaradozó levelekért, amelyek *poste restante* érkeztek (hiszen férje elől titkolta a kapcsolatukat). Házassága Pollakkal közben szétesett, ugyanakkor Milena továbbra is küldte írásait Prágába a divatról, tárcákat és tanácsokat a nők számára.

Franz Kafka 1924. június 3-án bekövetkezett halála után Milena nekrológot írt róla:

„Félénk volt, zárkózott, szelíd és jólelkű, de fájdalmas, kegyetlen könyveket írt. A világban mindenütt démonokat látott, amelyek pusztítják, szétépik a védtelen embert. Túlságosan is tisztán látott, túlságosan bölcs volt, hogy élni tudott volna, túlságosan gyenge, hogy harcoljon. Az olyan szép és nemes emberek gyengesége ez, akik nem merik vállalni a harcot az értelmetlenséggel, a szeretetnélküliséggel, az intellektuális hazugsággal szemben, mint akik előre tudják, hogy tehetetlenek és úgy szenvednek vereséget, hogy szégyellnek győzni.”⁵

Az élet viszont nem állt meg. Milena két szobát albérletbe adott. Az egyik albérlője egy bizonyos Franz Xaver

Schaffgotsch gróf volt, egy arisztokrata család vonzó, fiatal és meggyőződésekommunista sarja. A háború alatt orosz fogságba esett, ahol naiv illúziók ébredtek benne a kommunista eszmék iránt. Még a bolsevik forradalomban is részt vett, talán még komisszár is volt. Milena közel került hozzá, s közben balos nézeteket is átvett tőle. Általában is eljött a politikai elkötelezettség ideje. Végre elhagyta Bécsset – amely amúgy sem állt közel a szívéhez –, s egy barátnője meghívására, Schaffgotsch kíséretében, Drezdába távozott. Egy nyugodt, ám unalmas év után a hazatérés mellett döntött.

Prága 1925-ben pompás képet nyújtott. A város alig veszített évszázados arculatából, ugyanakkor friss források törtek fel egy rendkívüli generáció révén, amely éppen akkor tűnt fel a művészet láthatárán, s már éreztette rendhagyó erejének kisugárzását. Teige, Nezval, Seifert, Biebl, Hałas, Vančura, Toyen, Štyrský, Šíma, természetesen a Čapek fivérek, Zrzavý, Peroutka és még sokan, sokan mások. S bármelyikükkel találkozni lehetett az utcán, a kávéházakban, akárhol. Milena viharos gyorsasággal vetette magát a bohém társaságba, s ugyanilyen gyorsan szerzett odaadó rajongókat, éppen úgy, mint örök ellenségeket. Az első pillanattól arra törekedett, hogy a gróft bevezesse

az új csehszlovák főváros szépségeinek élvezetébe. A gróf amúgy nem beszélt az új államnyelvet, s pont úgy érezte magát, mint Milena Bécsben – idegenként. Milena viszont ettől eltekintett, és igyekezett élvezni az életet. Nem csoda, ha a szerencsétlen gróf elnyerte a meglehetősen ironikus „Wo ist Milena?” előnevet, miután ezt lehetett a leggyakrabban hallani tőle. Amint belépett egy kávéházba, s észrevette a többé-kevésbé ismerős arcokat, nyomban feltette a tőle megszokott egyetlen és kizárólagos kérdést: „Hol van Milena?”⁶ Egy ilyen kapcsolat aligha tartható fenn sokáig. Egy szép napon, bizonyára elhagyatottságában, a gróf fogta magát, elhagyta Prágát és Milenát, aki viszont igyekezett kárpótolni magát a borzalmas bécsi évekéért.

Milena Prága Smíchov negyedében telepedett le. Noha apja felajánlotta, hogy hozzáköltözhet, ehhez azonban csöppet sem fűlt a foga. Gyönyörű nő volt, kivételesen pompás alkattal. Egy pillanatig sem panaszkodhatott, hogy nem érdeklődnek iránta a férfiak. Az egyik legkitartóbb udvarlónak Jaromír Krejcar mutatkozott – egy tehetséges, alig harmincegy éves építész, szerkesztő és könyvkiadó. Az első olyan rajongójának bizonyult, akit az atyja is hajlandó volt elfogadni. Jesenský úrnak igen határozott elképzelései voltak, különösen a nemzetiségi kérdések terén. Szemében a német

ellenségnek számított – a zsidó megelátkozottnak. S hön szeretett leányának minden eddigi partnere a két feltétel közül legalább az egyiknek elegett tett. Az új kérő tehát az atya számára mindenképpen ideálisnak mutatkozott, ráadásul még egy további aduval bírt: rendes, sőt jólvelmező állással. Így végtére nem is volt csoda, hogy amikor Krejcar megkérte leányának kezét, boldogan adta áldását rájuk. 1927-ben tehát Milena (aki immár elvált Pollaktól) másodjára is kimondhatta a boldogító igent. Az elkövetkező pár évre később is úgy emlékezett, mint életének legszebb időszakára.

Különböző szerkesztőségek számára dolgozott, két évig a *Pestrý týden* (*Színes hét*) főszerkesztőjeként. A lap számára avantgárd irányt igyekezett szabni, ám nem sikerült megfelelő nagyságú olvasóközönségre szert tenni, így távoznia kellett. A sors könyörtelenül benyújtotta a számlát a felhőtlen, ám kurta boldogságért. A párhónapos várandós Milena síkirándulásra szánta magát, ahol azonban kifícamította a térdét. Noha több orvoshoz fordult, azok viszont csak a terhesség számlájára írták a fájdalmakat, amelyek idővel egyre erősödtek. Enyhet csupán az egyre nagyobb adag morfium nyújtott.

Terhességének nyolcadik hónapjában az orvosok baljós diagnózist

állapítottak meg: vérmérgezést. Milena állapotát reménytelennek ítélték. Megjelent a kórházban atyja is, akit a leánya először látott könyvekkel a szemében. Mégis sikerült kivárni a szülést, így jött a világra kisleánya: Jana.

Meglepetést okozott a kor legnevesebb szakorvosa számára is, akit atyja kért fel a kezelésére, hogy Milena állapota javult. Átvészelte a betegséget, de megmaradt a morfiumfüggőség, a lelki széthullottság és térdének meggyengülése – élete végéig erősen bicegett. Krejcar türelmesen viselte kedélyhullámzásainak szélsőségeit. Ő viszont a kábítószer rabja lett. Kudarcba fulladtak erőfeszítései, hogy felhagyjon a droggal. Nem segített sem a klinikai kezelés, sem az otthoni elszigeteltség. A szenvedély győzött fölötte. Ráadásul keresztetének nagy részét is a drogokba ölte. Milena nem tudta elviselni a sérültséget. Megkeseredett.

Ez idő tájt ment át a *Lidové noviny* (*Népújság*) szerkesztőségéhez, amelyet éppen barátai, a korabeli cseh újságírás csillagai irányítottak: Karel Čapek és Ferdinand Peroutka. A változást Milena balos nézetei indokolták, amelyeket a *Národní noviny* – t. i. előző munkahelyének – szerkesztői nem tűrtek. Čapek és Peroutka irányítása mellett a női rovatot vezette, de különösebb hivatásérzet nélkül.

A munka és a család fölött is a függőség ült diadalt. 1931-ben belépett a Csehszlovák Kommunista Pártba, és igen komolyan vette tagsági kötelezettségeit. Ekkor kezdett írni a *Tvorba* és a *Svět práce* (*Alkotás, illetve A Munka Világa*) számára is. Nem pusztán csábító víziók vonzották a párthoz. A korra vonatkozóan a baloldali európai értelmiségiek igen impozáns névsorát lehetne összeállítani. Kezdetben a férjével mérlegeltek, hová menjenek, így azt is, hogy a Szovjetunióba távozzanak a szocializmust építeni. A terv végrehajtására már nem került sor. A házasságuk immár válságba jutott. Jaromír 1934-ben egyedül távozott, megeléglően a felesége drog-függőségét – noha ő sem volt egészen vétlen. Ekkor már más nőkkel voltak kalandjai.

Merész építészeti terveit viszont valóban a Szovjetunióban kívánta megvalósítani. A szakmai tervek azonban mind füstbe mentek: a szovjet hivatalokkal sehogyan sem boldogult. Miután elváltak Milenával, elvette az orosz tolmácsnőt, Rivát, akit a szovjet hivatalok osztottak mellé. Mindkettejüknek sikerült megúszni a sztálini tisztogatásokat, és 1936-ban visszatértek Prágába a hön áhított munkás-paraszt paradicsomból. Krejcar ezzel végleg kigyógyult a varázserejű kommunizusból.

Visszatérte után néhányszor találkozott Milenával, s mesélt neki ar-

ról, hogy milyen is tulajdonképpen a szovjet valóság. Elképzelhető, hogy szavai nem találtak süket fülekre. Milena kilépett a CSKP-ból. Csehszlovákiában a moszkvai perek hírére sokan kiábrándultan fordultak el a párttól.

Milena búcsúja a párttól romantikus előadásban is tálalható. Ekkoriban ugyanis egy Evžen Klinger nevű kommunista újságíróval állt közelebbi érzelmi kapcsolatban. Együtt éltek és dolgoztak. Egy szép napon azonban a *Svět práce* főszerkesztője arra kérte, hogy szakítson Klingerrel, miután az utóbbi időben trockista nézetekre figyeltek fel a partnerénél. Milena szó szerint felpofozta a főszerkesztőt, s igen erélyesen vágta rá a szerkesztőség ajtaját. Soha többé nem tért vissza.

Egy évig alkalmi munkákból tartotta fenn magát. A pénznek majdnem mindig híján volt, és hasonló gyakorisággal adta át magát a morfiumnak. Milena, aki egykor kifejezetten értékelte a nagyvilági divatot, és annak módja szerint öltözködött, most soványan bicegett Prága utcáin, kopott felöltőkben és kitaposott cipőkben. A helyzet 1937-ben végre javulni kezdett. Ferdinand Peroutka Klingerrel együtt alkalmazta mindkettejüket a neves *Prítomnost (Jelenlét)* című lapjánál – és új feladatokat nyújtott számára. Úgy vél-

te, hogy csak az idejét és tehetségét fecsérli, ha női rovatok vagy önéletrajzi tárcák szerkesztésével bajlódik. Milena ezúttal valódi újságírói munkára összpontosíthatta figyelmét.

A Köztársaságon eluralkodott a nyugtalanság. A nyugati területeken a szudétanémetek egyre hangosabb megnyilvánulásai növelték a feszültséget – ugyanakkor a berlini vezetés szüntelenül provokálta a csehszlovák hivatalokat. Milena világosan megértette, hogy egy korszak véget ért, s hogy az újonnan formálódó korban nincs helye a gyengeségnek. Véglegesen búcsút mondott a drogoknak. És az ösztönei nem csalták meg. Peroutka a határvidékre küldte ki tudósítani, s valóban riasztó élményekről számolt be. Láta a nemzetiségre való tekintet nélkül sakkban tartott lakosságot, amelynek nagyobb részét lehengerelte a hitleri propaganda; a megfélemlített szülőket, akik gyermekeik cseh- és zsidóellenes gaztetteit tétlenül nézték – gyakran éppen azért tehetetlenül, mert nem támogatták a náciakat, viszont a szembeszűléshez nem volt elég bátorságuk; látta a terrorizált vidéket, a brutalitást mindazok ellen, akik igyekeztek lojálisak maradni Csehszlovákia iránt; s látta azt is, hogyan tagadják ki a szülők a lányokat, akik némethez mentek férjhez.

Ekkoriban írt tudósításai ma már az újságírás történetének külön fejezetét alkotják.

1938 – München, az árulás, a magatehetetlenség éve. Milena a tudósítói szerepet a politikai kommentátor tollára váltotta fel. Számára a müncheni feltételek elfogadása a nemzet erkölcsi gerincének megroppanását jelentette.

Eljött az idő, amikor a bátorság felértékelődött, tekintettel a könnyen előrelátható események folyamára. A kor számos jeles publicistája elhagyta az országot, megrettenve a várható náci repressziótól – vagy óvatosabbra igyekezett hangolni nézetei kifejezését. Milena viszont teljes mértékben osztotta Peroutka elképzeléseit, s mellette maradt jobb kezeként, megbecsült kommentátorként. Amikor az év végén elhunyt Karel Čapek, Milena számolt be az utolsó napjairól. Čapek a Köztársaság önálló intézményének számított: jelentős mértékben járult hozzá egy demokratikus állam sajátos légkörének és étoszának megformálásához: halálát a csehek többsége, Milenát beleértve, a közelgő végzet előjelének tekintette.

Jesenská így írt:

„A franciák barátságának elvesztése, a Marseilles-be mint a demokratikus szabadság himnuszába vetett hit elvesztése, a hegyek és a határok elvesztése, a megbénult nemzet, a költő magatehetetlen bezártsága, és az összeomló ház robaja, a száguldás a szakadék felé, és ahogy némely csehek újfajta, megszégyenítő módon

beszélnek saját honukról. Mindez különösen pusztító az olyan ember szívének, akinek volt hite az életben, hite, hogy építsen, alkosson, munkákkodjék. [...]

Nem harcolt. Nem verekedett. Nem küzdött. Megszűnt lélegezni, egyszerűen megszűnt élni. Aki akarja, higgye el, hogy tüdőgyulladásban halt meg.”⁷

1939. március 15. Komor télies nap. A vastag felhőtakaróból óriási hópelyhek szállnak alá. Az utcák tele autókkal, tankokkal és német katonákkal teli teherautókkal. Kora reggel óta tartott a körbenyírt ország – gyakorlatilag puskaövés nélküli – megszállása. Délelőtt a *Přítomnost* újságírói a kávéházban gyűltek össze. A jövőt tették mérlegre. Peroutka azon a véleményen volt, hogy amilyen sokáig csak lehet, folytatni kell a rendes tevékenységüket, akár a német cenzúra megszorított körülményei között is. Néhány nap múlva letartóztatták, majd két hét múlva váratlanul szabadon engedték – Milena nyilvánosságra jutott cikkei még erőteljesebb reflexiókat mutatnak, a bátorságot voltak hivatva növelni. Csatlakozott a földalatti mozgalomhoz. Az illegálisan kiadott *V boj* (*Harcban*) számára kezdett írni, és a lakásában menedéket nyújtott az üldözöttek számára. Sokezren elmenekültek Csehországból, számosan Lengyelországon keresztül, beleértve Evžen Klingert is. Milena megígérte neki, hogy maga is rövidesen

az emigrációt választja. Ám mégsem tartotta meg a szavát. Otthon maradt a tízéves kislányával, noha Evžen közvetítő útján is kérlelte, hogy meneküljön – és megvárja.

Az első hónapokat követően annyira stabilizálódott a helyzet, hogy Milena úgy döntött, nyaralásra küldi a kislányát – röviddel utóbb maga is követte a Medlov-környéki halastavakhoz. Közös nyaralóházban laktak Jaromír és Riva Krejčárekkel. Milena baráti viszonyban maradt volt férjével, aki hálás volt, amiért a felesége gondját viselte, amikor szívinfarktusos kórházi ápolásra szorult.

A háború kitörése előtti utolsó nyaralásra egyébként egy egész kis művészkompanyia vonult ki Prágából Medlov felé. A nyugtalanság és a globális összecsapásra való várakozás feszültségét egy pillanatra a látszólagos gondtalanság és önfelleadtság maszkírozta szebbre. Ott érte őket szeptember elseje. Milena még pár napig ott maradt leányával, majd visszatértek Prágába.

A *Přítomnost* végleg megszűnt, a főszerkesztőt, Peroutkát letartóztatták. Rövid kéthetes szünet kivételével, amikor is az egyik legfőbb kollaboráns, az oktatási miniszter Emanuel Moravec igyekezett rábeszélni, hogy a lapot – birodalmi szolgálatban – újraindítsa, amit Peroutka megtagadott, összesen több mint öt évet

töltött börtönben és koncentrációs táborokban. Jesenská számított arra, hogy követni fogja főszerkesztője sorsát – és nem kellett csalatkoznia. A Gestapo támaszkodhatott a szudétanémetek együttműködésére, akik csehszlovák állampolgárokként több mint húsz éven át tökéletes jártasságra tehettek szert az ország viszonyait illetően. Milena tehát a pankráci börtönbe került. A kihallgatást követően a benešovi tranzit-táborba küldték, majd onnan Drezdába, ahol sor került a perére.

A Cseh és Morva Protektorátus polgárainak joguk volt a formális bírósági eljáráshoz. Milena ugyanakkor elutasította a kirendelt ügyvédet, és maga vállalkozott a saját védelmére. A bíróság nem találta vétkesnek, s így visszaküldték Prágába. Minden jel arra utalt, hogy szabadon bocsátják, s rövid időre boldoggá tette e remény. A börtönben meglátogatta édesapja is, magával hozta Milena kislányát is. Jana csak a jellegzetes bicegéséről ismerte fel anyját. Milena nagyon rosszul viselte a fogságot, a hideg, nyirkos drezdai börtöncella még jobban tönkretette, lesóványodott és idejekorán megöregedett, holott csak negyvenéves múlt. Prágából mintegy preventíve és határozott időre kiszabott büntetés nélkül Ravensbrückbe küldték. Itt a koncentrációs táborban a nácik viszonylag barátságos körülmények között tartot-

ták a fogvatartott nőket, ugyanis ide vezették a nemzetközi küldöttségeket, hogy megmutassák a világnak, milyen mértékben túloznak a fogvatartottakkal szemben alkalmazott brutalitásról szóló hírek.

A körülmények azonban fokozatosan romlottak. Még jóval a háború előtt Milena egy tárcában a szenvedés témáját taglalta. Akkor így írt: *„Nem tudom, ki mondta, hogy az ember a szenvedésével fizet. Azt azonban bizonyosan tudom, hogy ez hazugság!”*⁸

Most megbizonyosodhatott a saját szavai igazsága felől. A táborban német, cseh, lengyel, cigány nők raboskodtak –, illetve a német-szovjet háború kitörése után Oroszországból is kerültek ide asszonyok. Milena a tábori kórházban teljesített szolgálatot. Megfigyelhette a pszeudo-orvosi kísérleteket, látta az asszonyok és a táborban született gyermekek legyilkolását. Rendkívül ügyesen igyekezett a rabokat támogatni – és vigasztalni. Ezért is nevezték így: „matka Milena”. S nagyon vágyott a lánya után – aggódott, hogy vajon édesapja tudja-e biztosítani számára azt a nevelést, amelyet ő kívánt nyújtani számára.

Egészségi állapota folyamatosan romlott. Egy nap a szomszédos táborból férfiakat hoztak át – köztük volt Zaviš Kalandra, a kitűnő művészettörténész, a szürrealizmus

teoretikusa is. Milena titkos levelet küldött számára, hogy nincs-e szüksége segítségre, de Kalandra visszatásította, és kérte, hogy biztonsági okokból inkább ne írjon. „No igen, az ember oly rövid ideig él, s aztán oly sokáig halott...” – mondta újdonsült barátnőjének, a szintén ott raboskodó Margarete Buber-Neumann-nak. Ugyanakkor tudta, hogy súlyos beteg, miután észrevette, hogy az archőrén a vesebetegség jellegzetes szimptomái mutatkoznak. A barátnői még 1943. augusztus 10-én megünnepelték a születésnapját, ami Milenát mélyen meghatotta. De már rendkívüli mértékben kimerült volt. Szabad pillanataiban a hön szeretett Prágába tértek vissza emlékei, a végtelenségig nézegette édesapja képeslapjait.

Amikor a kórházba új orvos érkezett, Percy Treite, Milénában váratlanul feltámadt a remény. Noha Treite szintén SS-tag volt, de Prágából származott, s egy bizonyos ideig Jan Jesenský mellett tanonckodott. Beleegyezett, hogy a beteg egyik veséjét műtéttel eltávolítsák. A beavatkozás sikerült, ám a betegség jelei rövidesen a másik vesén is jelentkeztek. Már csak idő kérdése volt a vég.

Milena Jesenská 1944. május 17-én, Ravensbrückben, a tábori kórházban halt meg. Treite sürgönyben értesítette Jesenskýt leánya haláláról, s hogy engedélyezi a holttest Prágába szállítását; az idős atya túlságosan

gyenge volt a németországi utazáshoz. Azt követően, hogy kézhez vette a táviratot, unokáját nem a saját nevéen szólította. „Milča” – mondo-

gatta, ahogyan a leányát hívta annak idején.

FORDÍTOTTA PATÓ ATTILA

JEGYZETEK

1. Buber-Neumann, Margaret: *Kafkova přítelkyně Milena*. Toronto, '68 Publishers, 1982, 74. [Ha másként nem tüntetem fel, az idegen nyelvű idézeteket saját fordításban közlöm. A ford.]
2. Franz Kafka levele Milena Jesenskához. 1920. július 5.
3. Franz Kafka: *Naplók, levelek*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. Ford. Eörsi István. 659, 664.
4. Vö. Jana Černá: *Moje matka Milena a Franz Kafka*. Akapit, Katowice, 1993, 50.
5. Milena Jesenská: Franz Kafka. *Národní listy (Nemzeti Újság)*, 1924. június 6.
6. Ld. Buber-Neumann, *op. cit.*, 105.
7. Milena Jesenská: *Nad naše síly. Češi, Židé a Němci 1937–1939*. Votobia, Olomouc, 1997. 165.
8. Buber-Neumann, *op. cit.*, 194.

© Fortepan, Lipóth Lászlóné, 1908

„Nőt akartam ölni, és kész...”

MIÉRT AKART...? – AVAGY A MÉSZÁROS ÉS A FÉRFI SZEXUALITÁS

A „yorkshire-i mészáros” néven emlegetett Peter Sutcliffe bűnpere kapcsán szinte egyébről sem esett szó, mint hogy milyen motívumai lehettek, hogyan magyarázható mindaz, ami történt. A tárgyalás fordulatairól az újságokban közölt beszámolók elemzésére támaszkodva¹ arra keresek választ, mit vélhettek föltételezni Sutcliffe szexualitásáról, illetve az áldozatává lett nőkhöz való viszonyáról. Arra kívánok rávilágítani, hogy az általában alkalmazott diskurzusok – értsd: azok a keretek, amelyekben belül magyarázatot szeretnének kapni – hogyan tudják szisztematikusan eltorzítani (még ha nem feltétlenül szándéko-

san is) azt, amit a férfiak férfiaságának mibenlétéről gondolunk, s arról, hogy hogyan is fejeződik az ki a szexualitásukban.

A Sutcliffe-ügy kapcsán elég egyértelműen kiderült, hogy a férfiak hajlandók más férfiakkal összeszövetkezni, csak hogy elnyomás alatt tarthassák a nőket. A jogi, pszichiátriai és újságírói „diskurzusok” szószólói – csupa-csupa férfi! – egy olyan világkép kidolgozásában működtek közre, mely eltagadni kívánja a férfiak nőekkel szemben tanúsított erőszakosságát. Sokan fognak majd álláspontom elleni tiltakozásul arra hivatkozni, hogy Peter Sutcliffe megkapta a megérdemelt büntetést; a jogrend tehát eleget tett a tőle elvárhatónak. De a nőket nem menti meg a férfiak erőszakosságától az, ha egy szem „mészáros” lakat alá tesznek. A tárgyalás során megszólaló férfiak mindvégig tagadni próbálták, hogy amit Sutcliffe elkövetett, az annak a férfiakra jellemző agresszív sze-

„I just wanted to kill a woman« Why? The Ripper and Male Sexuality”. *Feminist Review*, 1981. 9. szám (október), 33–40. – Az elemzett bűnper 1981-ben zajlott Angliában: a vádlott 1969 és 1980 között több mint húsz nőt gyilkolt meg, s ezért a bíróság húszszoros életfogytiglani fegyházzal büntette.

xualitásnak a kifejeződése lett volna (engedjük meg: szélsőséges kifejeződése), mely tárgynak tekinti a nőket. Ez a fajta „háritás” (általánosságban) még akkor is fölmenti a férfiakat, amikor egy konkrét személynek a bűnösségét elismeri. Nem szükséges olyasmit állítani, hogy az általam idézettek megfogalmazó férfiak tudatosan vagy szándékosan fogalmaztak ilyen formában. Egy diskurzus erejét az adja, hogy hegemoniáját elismerik; hogy beszédmódja igaznak, *igazságnak* tűnik; hogy premisszáit és logikáját adottnak tekintik. Sutcliffe tetteire azonban számtalan magyarázat kínálkozott; olyan *jelzések*, melyek az ügy kezelésében érintett férfiak számára nem voltak megragadhatók. Talán éppen azért lettek figyelmen kívül hagyva, mert

(s)zeretjük a büntett elkövetőjét. Ég bennünk az érdeklődés iránta. Hogy’ is ne égne, mikor az Ördög megakadályozza észrevennünk, hogyan is csillog a szemünk, amikor felebarátunk szemében észrevevessük a szálkát, s ilyenformán kicselez minket. (*Observer*, 1981. május 24.).²

Minket, nőket, talán nem vakít el ennyire ez a csillogás. Amit Sutcliffe elkövetett, van annyira rémséges, hogy habozás nélkül használjuk föl a bírósági tárgyalás egész anyagát arra, hogy segítségével rámutathassunk: napjaink férfiaság-ideáljá-

nak milyen elborzasztó következményei vannak, lehetnek. A férfiak az őket illető „nemi” elvárásoknak különféle módokon igyekeznek megfelelni. A legtöbb férfi Sutcliffe-től eltérő módon viselkedik, s a tanulmányunkban bemutatott diskurzus-változatok kiválóan alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy azt sugallják számukra: nagyon is mások ők, mint egy „mészáros”-féle. Ha azonban kimutatnánk, mi-
ben hasonlít egymásra Sutcliffe és a többi férfi szexualitásának „fölépitettsége”, akkor világosabb lehetne a férfiak számára, hogy a férfiaságról alkotott patriarchális diskurzusok újratermelése nem csak a nők elnyomására szolgál. Nekik maguknak sem kedvez.

Mivel Sutcliffe beismerte, hogy az áldozatok életét kioltotta, azonban *csökkent beszámíthatóságára* hivatkozva gyilkosság helyett emberölés vádjával kívánt bíróság elé állni, a bűnvádi eljárás – meglehetősen szokatlan módon – akörül forgott, „milyen volt a vádlott elmeállapota a gyilkosságok idején” (1981. május 1.).³ Az esküdtszék elé Sir Michael Havers, a vád képviselője a következőképpen terjesztette be a vádat.

Olyan bűnöket követett el, melyek túlmennek az ésszel fölfogható határán. De vajon azt jelenti-e mindez,

hogy örült elmebeteggel van dolgunk? Vagy csak elvetemülten gonosz emberrel?

Magyarán: „indítékok keresésével, magyarázatokkal, indoklásokkal van dolgunk. Ezek között olykor nagyon nehéz különbséget tenni” – mondotta az esküdteknek a bíró, amikor arra kérte őket, vonuljanak vissza döntéshozatalra (1981. május 21.). Az esküdtszék – s ekként, ezzel logikus összhangban a vád, a védelem, a szakértő tanúk, nemkülönben az újságírók – feladata az volt, hogy megértsék, mivel magyarázhatók Sutcliffe tettei, mi vihette őt arra, hogy elkövesse őket. Tizenhét nappal később, az esküdtek – tíz a kettő ellenében – összesen tizenhárom nő meggyilkolása ügyében mondták ki bűnösnek a vádlottat. (Hét további áldozat elleni gyilkossági kísérletben Sutcliffe már korábban beismerte bűnösségét.) Éppen e miatt bizonyul a tárgyalás különlegesen alkalmasnak arra, hogy illusztrálja a szexualitásról folytatott patriarchális diskurzus létezését. Az erre szolgáló bizonyítékok ott találhatóak a Sutcliffe előadta tanúvallomásokban és más, laikusok előadta beszámolóiban; a pszichiátriai bizonyítékokban, melyek tanulmányozásával ezt a „paranoid skizofréniát” kitapogatni óhajtották; azoknak a bizonyítékoknak az elemzésében, amelyekkel a vád, illetve a védelem a

vádlott lépéseit gonoszságként vagy elmeháborodottságként kívánta előterjeszteni. Végezetül, ne felejtjük el, a végeredményre az is kihatással lehet, hogy a bíró hogyan terjeszti az ügyet az esküdtek elé. Adott esetben arra bízta őket, ha arról lennének meggyőződve, hogy Sutcliffe

tényleg abban a hiszemben cselekedett, hogy neki Istentől kapott küldetése a prostituáltak életének elvétele, valamint ha minden egyes áldozata megölésekor szentül hitte, hogy az illető nő valóban prostituált, akkor a korrekt ítélethozatalnak valószínűleg emberölés büntetést kell megállapítania (1981. május 21.).

Mi, nők, már csak az után szembe-sülhetünk ezekkel a következtetésekkel, hogy az újságírók – akik esetünkben kivétel nélkül mind férfiak – az egészet ki ne dolgozták volna érdekesítő, publikálásra érdemes sztorivá.

A férfiak „természetes” szexualitása

A laikus, a jogi, pszichiátriai és újságírói diskurzusok mind osztoztak abban a feltételezésben, hogy miben is áll a „normális férfi szexualitás”. Ennek kifejtésére általában nem került sor, bár mibenléte kikövetkeztethető volt a feltett kérdések meg-

fogalmazásából. Ám egy újságíró, bizonyos Piers Paul Read explicitte tette a háttérben megbúvó föltételezést, amihez némi „tudományos szakértelmet” is segítségül hívott.

Amint arról Anthony Storr beszámol *Human Agression* című könyvében, „a hím szexualitás – a maga üldözésre és behatolásra mutató primitív igényével – az agresszivitás fontos elemét hordozza; olyan elemet, melyet az ennek megfelelni kívánó és magát ennek alávető nő elismer, egyszersmind megfelelően reagál is rá.” (*Observer*, 1981. május 24.).

Amilyen mértékben igaz, hogy ezt a feltételezést nem szokás kétségbe vonni, oly mértékben igaz, hogy a patriarchális diskurzus újratermelődik, s megerősítést nyer az ilyen bírósági tárgyalások során. Ha a Sutcliffe cselekedeteinek érthetővé tételére vonatkozó kísérlet sikere attól függhet, mennyire fogadják el az emberek ezt az „igazságot”, akkor azt mondhatjuk: a szexuális erőszak (a férfiak nők fölött gyakorolt elnyomásának legszignifikánsabb és mélyen gyökerező formája) elfogadtatása megkérdőjelezetlenül érvényesülhet. Az egyik lehetséges eljárás annak kinyilvánítása lehet, hogy a „Mészáros” *abnormális* jelenségnek tekinthető, aki csak a közte és a többi ember között létező különbségre való hivatkozással „magyarázható”

(ami azt jelenti, hogy a *normális* férfiak szexualitása és nőkhöz való viszonya problémátlanak tekinthető/tekinthető). Erre a konszenzusra azért kerülhetett sor, mert a gyilkosságok hihetetlen száma ezt lehetővé tette. Ha úgy vesszük, bármely ember, aki húsz nőt gyilkol meg (vagy legalábbis ennyi legyilkolására törekszik), az a normálistól, „átlagostól” eltérőnek minősíthető. Az ilyen aberráció megértésére szolgáló érvektől azt várjuk tehát, hogy magyarázatul szolgálnak a normális emberektől való eltérés ilyen mértékére. Ha „őrült”, ez számszerűsíthető értelemben megkülönbözteti őt a többi embertől. Ha csak a „gonosz” lakozik benne, akkor már nehezebb másokat fölmenteni. Akkor magyarázni kellene, mi tette őt mássá.⁴ Minekutána nem sikerült adekvát magyarázattal előhozakodni, a sajtó föl hagyott az „elmeháborodott” variáns erőltetésével, s helyette a „normális embert” láttatta benne, olyan újságírói „klišé” segítségével, mint a „Mindenkinek, aki ismerte Sutcliffe-et, azt tartotta róla, hogy ideális apa lenne belőle” (1981. május 23.).

Elmebeteg?

Egy szignifikáns különbség adódhat abból, ha Sutcliffe gyilkosságainak okát keresve az *elmebeteg* magyarázathoz fordulunk a *gonosz* helyett.

Miközben a „gonosz” címke csak akkor alkalmazható, ha a tetteknek a morális – azaz *társadalmi természetű* – tartalmait képesek vagyunk fölfogni, az „elmebeteg” olyan címke, amelyet úgy használunk, mintha önmagában elégséges magyarázattal szolgálna. Olyasfajta diagnózis, mely gondosan kerül ki annak tisztázását, hogy a tettek mi a tényleges tartalma, s így gondosan elkerüli azt is, hogy észre kelljen vennie az egyén és a társadalom közötti kapocs létét. A pszichiátria e helyett a biológiában keresi az okokat. Dr. MacCulloch pszichiáter szakvéleményében előadta: „Gyanítom, fennáll az összefüggés (egy Sutcliffe által elszenvedett motorbaleset és az elmebetegsége között) és valószínűleg szervi károsodás állhat fenn” (1981. május 19.). Mindazonáltal a pszichiáterek, amikor magyarázatot kerestek, Sutcliffe a maga „isteni küldetéséről” vallott elképzelésére támaszkodtak. A védelmet képviselő Chadwin ügyvéd beszámolója szerint „meg kellett győznie az esküdteket, hogy Sutcliffe, amikor ölt, őszintén hitt abban, hogy erre Istentől kapott utasítást” (1981. május 20.). Ez pedig arról tanúskodik, hogy elmeállapota zavart volt, aminek fontos szerepe van a „paranoid skizofrénia” diagnózis meghozatalában.⁵ Senki nem mutatott rá arra, ami szerintem nyilvánvaló melléfogás a pszichiátriai érvelésben: az arra való hivatkozás, hogy

zavart volt az elmeállapota, semmiképp sem magyarázza, miért mondta egy hang Sutcliffe-nek azt, hogy nőket öljön. Mindegy, hogy ez a hang Isten hangja volt-e, vagy az Ördögé, vagy Sutcliffe a benne magában fortyogó gyűlölet hangját hallotta-e ki belőle. A „most ezt kell csekedned!” utasítás tartalma egy általános érvényű, igazolhatónak tekintett nőgyűlöletből vezethető le. A pszichiátriai diskurzus egyike volt azoknak az eszközöknek, melyek alkalmazása révén a jogi eljárás kikerülhette azt, hogy a férfi erőszakosság tényére vonatkozó kényelmetlen kérdéseket kelljen föltennie.⁶ Például, amikor dr. MacCullochtól megkérdezték, mit gondol, mi készíti arra Sutcliffe-et, hogy nőket öljön, azt válaszolta: „Azt hiszem, hogy az isteni küldetés”. Amikor továbbfaggatták, kifejtette: „Jól tudjuk, hogy skizofrénia esetén elkövetnek gyilkosságokat. Ezek gyakran rendkívül bizarr gyilkosságok, és éppen a skizofrénia természetéből következik, hogy lehetetlen logikus magyarázatot adni, miért követték el őket” (1981. május 19.).

Gonosz?

A vádnak az az álláspontja, hogy Sutcliffe nem elmebeteg, hanem gonosz, azt jelentette, hogy bizonyítaniuk kell: Sutcliffe támadásai mögött valamilyen „szexuális kompo-

nensnek” muszáj állnia. Ezt, illetve az „isteni küldetésre” való hivatkozást egymást kizáró hipotézisnek tételezték. (Abból a tényből azonban, hogy Sutcliffe brutális támadásai kizárólag nők ellen irányultak, a feminista elemzés könnyen juthat arra a következtetésre, hogy mindez nem igaz: nincs feltétlen ellentmondás a nők megölésére serkentő „parancs” és a férfi szexualitásának valamilyen problémája között.) Érvelésük „logikája” nagyon is jól szemlélteti a férfiak szexualitásáról kiépült feltevéseket. Dr Milne pszichiáternek azt az álláspontját, hogy Sutcliffe „támadásainak nem volt mögöttes szexuális komponense”, a vádat képviselő Ognall ügyész a következőkkel kérdőjelezte meg.

Mr. Ognall egy 20 centiméteresnél is nagyobb csavarhúzóval mutatott föl, amelyet, mint mondotta, a vádlott háromszor döfött bele Josephine Whitaker hüvelyébe. Ez egyértelművé teszi, hogy a legaljasabb kegyetlenséggel van dolgunk, amit azért követett el, hogy szexuálisan kielégüljön (1981. május 15.).

Nos, igen, Sutcliffe tette a „legaljasabb kegyetlenség”. Az pedig, hogy valami bizonytalan „szexuális komponens” létezése egyáltalán fölvetődhetett, nem jelenthet mást – legalábbis az ilyen férfiak számára –, mint szexuális kielégülés bekövet-

keztét. A férfi szexuális vágy makulátlan készlettel, melyért a biológiai természet felelős, nem pedig a társadalom. Így hát, mivel „semmi nem utal arra, hogy a gyilkosságok szexuális kielégülést hoztak volna Sutcliffe számára”, nem beszélhetünk arról, hogy az egészben nyoma lehetne szexuális komponensnek. Sir Michael Havers így juthat el a maga kifacsart, torz végkövetkeztetéseihez.

Miért döfött bele szerszámmal az egyik áldozat vaginájába? Miért döfött oly gyakran kést áldozatai mellébe?... Szexuális kielégülést nyert volna e sebesüléseket okozván?... Ha igaz az, hogy undorodott a prostituáltaktól, ha igaz, hogy fortogott benne a velük szemben érzett gyűlölet, akkor hogyan történhetett meg, hogy közösült az egyik áldozattal?... Be nem áll a szája a „küldetéséről”, aztán meg egyszer csak előkerül a csinos kis Helen Rytka, és „jól megprűtyköli”?! (1981. május 7.).

Érvelése a következőkben foglalható össze. Az áldozat (mint szexuális tárgy) vonzereje hívja életre a férfiban a szexuális készletettséget és a kielégülés vágyát (szinte mindig erre szokás hivatkozni nemi erőszak esetén, hogy a férfit fölmentsek minden felelősség alól). Ő pedig nem képes fölismerni a szexualitás megnyilvánulásában kifejezésre jutó társadalmi jelentéstartalmakat.

Sutcliffe azonban világossá tette, hogy ismeri ezeket, amikor így fogalmazott: „Hogy őszinte legyek, azért téptem le róla a ruhát, hogy egyfajta szexuális bosszút álljak rajta” (1981. május 7.).

Szexuális bosszú

Mit bosszult meg Sutcliffe, és kin állt bosszút? Az olyan érzések, melyek a patriarchális kapcsolatok termékei, s nők elleni erőszak jár a nyomukban – nem vezethetők vissza elszigetelt okokra; olyan okra pedig, hogy „motorozott és betört a feje”, vagy hogy „isteni parancsszó vezérelt” végképp nem. Ami a szexhez való viszonyát és a prostituáltakhoz fűződő kapcsolatát illeti, Sutcliffe története valójában meglehetősen tipikusnak mondható. Felvágós történeteket mesélt a barátainak prostituáltakkal való kalandjairól. Egyik barátjának arról mesélt, hogy „két csaj előző éjszaka egészen az autójáig követte... az egyiket a hátsó ülésen dugta meg, a másikat a motorháztetőn” (1981. május 8.). Hogy a férfiak mennyire magától értődőnek tartják a férfi-erőszakot, az kiderül egy másik férfi tanúvallomásából, aki gyakran volt társa Sutcliffe-nek „vörös lámpás portyázásain”. A tárgyalóteremben a férfi a következőket adta elő: „Azt mondta nekem, hogy szobára ment a nővel. Úgy emlékszem, arról is be-

szélt, hogy leütötte a nőt. ... Elő is vett a zsebéből egy harisnyába tekert fél téglát” (1981. május 8.).

A tanú ezt elég normális dolognak tekinthette, mert bár látta a „bűnjelét”, semmit nem lépett a továbbiakban. A patriarchális diskurzus természetesnek tartja (s nem lát kivetni valót benne), ha a férfi szexualitásában van egy csöpp erőszakosság. Ha így vesszük, Sutcliffe normális. De mi késztette arra, hogy öljön? A férfi szexuális erőszakossága úgy értendő, hogy a „férfiasság” érvényesítését abban látja, ha hatalmat tud gyakorolni egy nő fölött. Sutcliffe legelőszőr az után ölt, hogy egy prostituált, miután nem sikerült elég gyorsan erekciót produkálnia, azt vágta a fejéhez: „kibaszottul használhatatlan vagy” (1981. május 7.). Amire ő – mint mondta – eszméletlen dühbe gurult, tombolni kezdett, nekitámadt és megölte. Önnön maszkulinitásába vetett hitét nyilvánvalóan súlyosan kikezdte, hogy alkalmatlannak bizonyult egy nő szexuális kielégítésére, s emiatt az nem átalotta kigúnyolni őt. Ez pedig csomó férfiban, aki a tárgyaláson megfordult, szimpátiát kelthetett iránta.

Nem nehéz belátni, hogy a frusztrációnak, megaláztatásnak és büntudatnak ez a kevercse dührohamot válthatott ki, a dühroham pedig nemcsak bossz-

szúvagyba torkollhatott, hanem abba is, hogy – ha testileg nem, de lélekben legalábbis – kielégítse szexuális fölajzottságát (*Observer*, 1981. május 7.).

Sir Michael Havers, aki hasonló módon értelmezte a történetet, így nyilatkozik a prostituált viselkedésmódjáról: „Hát nem a provokáció klasszikus példájával van dolgunk?” (1981. május 20.). Azzal, hogy az áldozatot minősíti hibásnak, Havers is cinkossá válik annak a fenyegető felismerésnek az elleplezésében, hogy ha egy férfinak gúnyt űznek a szexuális potenciájából, az akár ölni is képes lehet. Havers tehát megkezdte, hogy választ keressen a *miértre* – miért ölt meg Sutcliffe egy csomó nőt? Ha ugyanis erre választ próbálna találni, neki is, férfiak tömegeinek is szembe kellene nézniük a maszkulinitásuk problémájával. A férfi férfiaságának jelképe az erekcióra való képesség. Az ezzel a képességgel való rendelkezés mutatja, hogy ő igenis valaminő hatalom birtoklója. Nem véletlen, hogy a „képesség” (*potentia*) és a „hatalom” (*potestas*) szó etimológiailag ugyanarra a töre vezethető vissza. Mint Sutcliffe maga mondta: „amikor szexuálisan bosszút állt, elégedettség töltötte el, s úgy érezte, igazságot szolgáltatott magának” (1981. május 7.). De továbbra is vadászott nőkre, s megölte őket. Vajon azok is „provokálták”?

A nők tehetnek róla

Próbálták is prostituáltakat – ők estek leginkább áldozatul – mindezt felelőssé tenni. Provokáltak! De a vádaskodás az általánosított áldozatra, a nőre *mint nőre* vonatkozik. A „szexuális komponens” keresgélése egyenes úton vezetett el Sutcliffe feleségéig. Ha a férfi természetes szexuális készlettségének kielégítésére azok a nők kínálnának megoldást, akiknek ez kötelességük lenne, akkor nem is volna semmi baj.⁷ Dr. Milne ezért nyilatkozhatott úgy, hogy

ő maga igen gondosan próbálta földeríteni, vannak-e szexuális komponensek az emberölések mögött. Számára egyértelműnek tűnt, hogy sem Sutcliffe-nél, sem pedig a feleségénél nem lehetett szó szexuális devianciáról (1981. május 7.).

A pszichiáter elfogadta Sutcliffe-nek azt az állítását, hogy sosem volt erőszakos a feleségével, így nem is próbált vizsgálni, milyen volt a vádlott és felesége közötti viszony. Sonia Sutcliffe esetében már nem mutatkozott ennyire kíméletesnek. Annak megállapítása után, hogy korábban volt már nála jele elmezavarnak, a szakértői vélemény így folytatódik:

Nem mutatta jelét annak, hogy betegsége továbbra is főnnállna, de a dr.

Milne-nel folytatott beszélgetésekben húzódozás nélkül beismerte, hogy időnként indulatosnak mutatkozott, és nehezen kezelhetőnek, és azt is beismeri, hogy gyakran cikizte és provokálta a férjét (1981. május 7.).

Figyeljünk fel arra, hogy a „de [...] húzódozás nélkül beismerte” nyelvi szerkezet milyen finoman utal arra, hogy a nő tehet mindenről. Sokszor előfordul ugyan, hogy rejtve marad, milyen következtetés levonásáig illik magunktól is eljuttunk, itt azonban Havers államügyész nyíltan ki mondta.

Vagy azért alakult így (mármint Sutcliffe viselkedése), mert a házasságkötés után sora rosszra fordult? Vajon a felesége, Sonia – saját betegsége okán – olyan lehetetlenül kezdett volna viselkedni, hogy a férfi egyszerűen rettegett attól, hogy haza kelljen mennie otthonába? (1981. május 20.).

A sajtóban nagy vihart kavart egy, a börtönben dolgozó felügyelőtől származó információ (melyet a bíró nem vélt szükségesnek figyelmen kívül hagyandónak minősíteni, bármennyire irrelevánsnak bizonyult is). A börtönfelügyelő azt nyilatkozta: „az engedélyezett látogatásokon Mrs Sutcliffe vette kezébe az irányítást, ő szabta meg a témákat”, s ebből következően ő úgy ítélte meg, hogy ezekben a helyzetekben rendre a fe-

leség volt „ura a helyzetnek” (1981. május 20.). Vagyis Sutcliffe-et olyan férfinak mutatták, akin a felesége „sárkánykodik”, s akit éppenséggel az hajszol bele rettenetes dolgok elkövetésébe, hogy a felesége állandóan packázik vele.⁸

Érdemes odafigyelnünk arra, hogy Peter Sutcliffe hogyan viselkedett Soniával. Rögeszmésen féltékenykedett, nemegyszer olyanokat fantáziált, hogy Sonia igazából prostituált. De ahelyett, hogy fölróttá volna Sutcliffe-nek, a pszichiáter ezt téveszmének minősítette, vagyis azoknak a jelenségeknek a kategóriájába sorolta, amelyeknek nincs és nem is lehet magyarázatuk.

A női szexualitás

Sutcliffe arra való hivatkozására, hogy őt „Isten arra buzdította, hogy pusztítsa el a Föld szennyét, söpredékét, mindazokat, kik nem tudják a társadalom előtt igazolni, mi keresnivalójuk is van a világban”, természetesen mohón lecsapott a sajtó. Az a sajtó, mely viszont teljesen elmulasztotta fölhívni az olvasó figyelmét arra az inkonzisztenciára, hogy Sutcliffe számára csak prostituáltak estek ebbe a kategóriába (viszont, mondjuk, azok a férfiak, akik használták őket, s visszaéltek velük,

azok nem). Amint arra prostituáltak és feministák egyaránt felhívták a figyelmet,⁹ a prostituáltak és a „minden vonatkozásban teljes tiszteletet érdemlő” női áldozatok közötti megkülönböztetés teljesen egyértelművé tette mindenki számára, hogy a prostituáltak élete kevesebbet érő, s hogy Sutcliffe őket a világból kiirtandónak minősítő küldetéstudata „valahogyan” azért mégis csak igazolható. Így értendő Sir Michael Havers azon mondata, mely szerint „Sutcliffe áldozatai között volt néhány prostituált, de az egész ügynek talán az a leginkább szomorú vonatkozása, hogy többen meg nem voltak azok” (*West Indian World*, 1981. június 6.).

Az ítélet szempontjából rendkívül fontosnak bizonyult annak eldöntése, vajon Sutcliffe hitt-e abban, hogy valamennyi áldozata prostituált volt. Sir Havers a következőket közölte vele: „A maga által előadott történet kapásból szemétdombra valónak bizonyult volna, ha azt mondta volna a dokiknak, tudja, hogy hatan közülük nem voltak prostituáltak” (1981. május 13.). Ezt csak az teszi érthetővé, hogy a társadalomban domináns diskurzus a prostituáltakról azt tartja: ők nem „ártatlanok”. Ami megint csak az áldozatokra hárítja a felelőséget, s ezt maga Sutcliffe is így próbálta magyarázgatni.

Nemegyszer előfordult (amikor olyan nőket ölt meg, akik nem voltak prostituáltak), hogy a *Hangról* azt gondolta: ez az Ördög hangja. De bizonyossággal töltötte el őt prostituált mivoltukról a járásuk. Pontosan tudta ebből, hogy nem ártatlanok (1981. május 7.).

Valójában mindig egyformán vélekedett áldozatairól. „Tisztában voltam azzal, hogy Josephine nem prostituált, de akkor ez nem érdekelt engem. Egyszerűen nőt akartam csak ölni, és kész”. Valamint: „ekkor ráébredtem, arra van készítenem, hogy nőt öljek” (1981. május 7.). Szó nincs már „a Föld szennyéről”. Az van, hogy „nőt akartam ölni, és kész”. Miért vonatkozhat e készítés bármely nőre? A magyarázat: a nők szexualitásáról való vélekedés. Sutcliffe úgy gondolta, képes „a járása alapján” eldönteni minden nőről, hogy ártatlan-e vagy sem, bűnös-e abban, hogy *van* szexualitása. Ebben a társadalomban a prostituáltak jelképezik a szexualitást. A nők vagy ártatlanok, vagy bűnösök. Vagy szűzek, vagy kurvák. Vagy Szűzmáriák, vagy almaevésre buzdító Évák. Vagy hitvesek, vagy szeretők.¹⁰ E párosításokban rendre a második elem az, amely szexualitása miatt bűnösnek ítélfelhető. Szűz Mária vallásos kultusza szerint a feleséget/anyát mindig aszexualisnak ábrázolják, így keltve életre azt, aki nincs, azt a valakit, akinek nincs szexualitása, mégis ter-

mékenynek bizonyul. Sutcliffe nem bizonyult képesnek arra, hogy távol tartsa magát Soniától. Állandóan az járt a fejében, hogy Soniának szexuális kapcsolata van más férfakkal, és azt képzelte, hogy Sonia prostituálja magát. „De a *Hang* megnyugtató”, és „biztosított arról, hogy Sonia rendes lány, és a prostituáltak tehetnek mindenről” (1981. május 12.).

Sutcliffe gyűlölte a nőket szexualitásuk miatt, s miközben tagadta, hogy feleségének is van szexualitása, mindezt a prostituáltakra vetítette ki. A női szexualitás azonban rögeszmésen foglalkoztatta. A férfiak ugyanis hajlamosak arra, hogy a nők szexualitásával mérjék össze a sajátjukét, s mivel minden egyes alkalommal meg kell ezt tenniük, így aztán férfiaságukban mindig bizonytalanok maradnak. Sutcliffe-nek a *szexuális bosszúvágy* kielégítésére egyetlen gyilkosság nem bizonyult elegendőnek.

Azok a diskurzusok, amelyek a nőket szexuális tárgynak láttatják, melyek fölött a férfiaknak kötelességük uralkodni, elárasztják a kultúrát. Ott rejtőznek a szexista viccekben, az erőszakot bemutató pornográfiában, a férfiak nagyzólo hetvenkedésében. Ezek nemcsak szex-tárgyként szólítják meg a nőket, a hirdetésekben, de nagyon gyakran a ragadozó természetű férfit kínálják fel követen-

dő példaként a férfi közönségnek. A plakátok arra buzdítják a férfiakat, hogy éljék ki a szexualitásukat, ejtsék zsákmányul a szex-tárgynak tekintett nőket. Azt várják el tőlük, hogy a szexualitásukon keresztül álljanak helyt magukért. Amint azt fentebb említettem, a nőben nem kizárólag csak szex-szimbólum látható. A férfiak örölnék a nő iránt érzett hódolat, függeni akarás és gyűlölet között, és reakcióik ellentmondásosságát különféle módokon próbálják föloldani. Mint Sutcliffe esetében is, az ezekből az elemekből kialakuló nőgyűlölet hozzájárulhat egy olyan szélsőséges vágyhoz, hogy a nő szexualitását keményen büntessük meg. Az a patriarchális diskurzus, amely természetesnek könyveli el, hogy a férfiak szexualitása agresszív, legitimálja ezt a vágyat. A tárgyaláson fölbukkanó ügyvédek, pszichiáterek és újságírók mind ennek a diskurzusnak az elemeiből építkeztek. De a *Hang*, amely Sutcliffe-et vezérelte, nem Isten hangja volt, s nem is valamely téveszméé, hanem az utcai reklámplakátoké, az újságos boltok kirakataié, a pornográfiáé, a mozifilmké. Ez a *Hang* ott cseng társadalmunk minden férfijának fülében – és ebben az értelemben igaza van a feminista szlogennek, miszerint „potenciálisan minden férfi nők megerősakolója”.

FORDÍTOTTA LÉDERER PÁL

1. Meg se próbáltam valamennyi brit sajtóterméket nyomon követni. A „minőségi” sajtó – mint amilyen a *Guardian* is – jóval kevésbé szenzációhajhász, és érvelésmódját tekintve többnyire lényegesen kevésbé mutatkozik „ütősen” szexistának is. Ha az, amit az itt fölhasznált cikkek alapján kiolvasni vélek, megállja a helyét, akkor a megállapításaim az esettel foglalkozó valamennyi írásra igazak lehetnek – kivéve, természetesen, a feminista megközelítésű cikkeket.
2. Az idézet Jungtól való. Lásd Peter Schmid interjút Junggal: „The Post-War Psychic Problems of the Germans”. *Die Weltwoche*, Zürich, 1945. május 11. In William McGuire – R. F. C. Hull: *C. G. Jung Speaking*. Princeton University Press, Bollingen Series 97, 1987. (A ford.)
Az *Observer* cikke ezzel az idézettel ért véget. „Talán annak burkolt felismerését jelentheti ez, hogy a férfiak – mint csoport – felelősek ebben; hogy a férfiaság napjainkban divatos eszményében van a hiba, s többé talán már nem az áldozatot fogják hibáztatni.”
3. Hacsak más adat nincs feltüntetve, a zárójelek között szereplő dátumok a *Guardian*ban megjelent cikkek megjelenésének időpontjára vonatkoznak.
4. Az ítélethozatal után sokan kérdezték, miért egyezett volna bele Sir Michael Havers abba – arra hivatkozva, hogy „ez kevesebb fájdalmat okozna az áldozatok családjainak” (1981. június 5.) –, hogy a bűncselekményt emberölésnek minősítsék, amikor ezek

- a családok egyértelműen leszögezték kívánságukat, hogy „igazság tétesék”, s úgy gondolták, hogy erre nem kerülne sor, ha Sutcliffe megússza „emberöléssel”. Haversnek minden bizonnyal más indokai voltak. Csak spekulálni tudok, de érveim alapján valószínűnek tűnik: a férfiak számára sokkal kényelmesebb lett volna, ha Sutcliffe elmebetegségének lehetőségé soha nem kérdőjeleződik meg. Mi másért fordulhatott elő, hogy a tárgyalásokon négy pszichiátert is meghallgattak, s ők – olyan tárgyi bizonyítékok alapján, melyekről a jogi eljárás során s a tényleges ítélethozatalban rendre kiderült, hogy hiányosak, részrehajlók és torzítottak voltak – egyhangúan elmebetegnek nyilvánították a vádlottat?
5. A dr. Milne által említett egyéb tünetek meghökkentően hasonlítanak a normális maszkulinitás jegyeihez. „Folyton a prostituáltak körül jártak a gondolatai. Túlságosan is igyekezett fegyelmезetten viselkedni. Hiányzott nála a logikus gondolkodás képessége. Képtelen volt fölismerni, mik lehetnek tevékenységeinek belső mozgatórugói. Úgy érezte, valaki felügyeletet gyakorol a gondolkodása fölött. Gondolkodása és észlelése gyakran zavartnak mutatkozott” (1981. május 20.). Ezt követően hosszasan foglalkozik azzal, milyen féltékeny volt Sutcliffe a feleségére.
 6. Az efféle diskurzusnak hosszú a története. Pierre Rivière esetében Foucault (1975) jól dokumentálja, hogy 1835-ben nagyjából hasonló körülmények kö-

zött fordultak ehhez a típushoz. Lásd Michel Foucault: *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet. Egy XIX. századi családgyilkosság* (fordította Ádám Anikó és Lóránt Zsuzsa). Józseveg Műhely Kft., 1999.

7. A per befejezte után Sutcliffe apja annak a véleményének adott hangot, hogy az egész ügyre nem került volna sor, ha Sutcliffe egy más nőt vett volna feleségül.
8. Sutcliffe serdülőkkora kapcsán az édesanyjára próbálták kenni a hibát. Amikor aztán kiderült, hogy „sokkal inkább kedvelte az édesanyját, mint az apját” (1981. május 7.), gyorsan ejtették a témát.
9. Azt a tényt, hogy prostituáltak és feministák a bűnvádi eljárás keretein kívül tüntetni kezdtek ennek elismer-

tetéséért, a sajtó gyakorlatilag elhallgatta.

10. Read az *Observer*-ben (1981. május 24.) hivatkozik is a nőkről alkotott képnek erre a dichotóm jellegére, de ezt speciálisan Sutcliffe katolikus hátterének tulajdonítja. „Kétségtelenül van a katolikusoknál egyfajta hajlam arra, hogy megzavarodjanak ettől az ellentmondástól, s úgy keressenek kiutat belőle, hogy a nőket két kategóriába sorolják (tisztá ártatlanságú, illetve összevissza kurválkodó). Az egyiket szeretjük, a másikat kívánjuk.” Ez, meglehetősen igaz katolikus férfiakra is, de itt azt a célt szolgálja, hogy elleplezze a jelenségnek a szexualitásról folytatott patriarchális diskurzusokban való *általános elterjedtségét*.

© Fortepan, Schoch Frigyes, 1903

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőnek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:

www.magyararancs.hu/elfozetes

MAGYAR NARANC'S